

University of Tehran Press

The Role and Function of Shells and Shell Beads in the Temple Surkh Dom Lori Parisa Naseri¹, Abbas Motarjem², David S. Reese³

1. Department of Archeology, Faculty of Art and Architecture, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran. Email: p.naseri@art.basu.ac.ir

2. Department of Archeology, Faculty of Art and Architecture, Bu-Ali Sina University, Hamadan, Iran. Corresponding Author Email: motarjem@basu.ac.ir

3. Curatorial Affiliate, Division of Anthropology, Peabody Museum of Natural History, Yale University. Email: davidsreese@yahoo.com.

Article Info

Article type:
Research Article

Article History:

Received:
10, January, 2022

In Revised Form:
17, February, 2022

Accepted:
19, September, 2022

Published online:
20, June, 2023

Abstract

Shell, as the natural shell of some mollusks, has always interested humans. Some of these species have been part of man's diet since the beginning of his cultural development. In contrast, others have been used as natural utensils or as ornaments. Among the people, the characteristics of this shell group are clarified based on their spatial analysis, which is often placed in religious contexts such as shrines as special offerings and gifts or grave gifts with the deceased. While in some Far Eastern cultures, they have been used as money in some cases. The Surkh Lori is one of the key areas of the second millennium BC. It is located in western Iran's region behind the mountain (Lorestan). It was first excavated by Erich Schmidt in 1938 and introduced as a temple. Many of the objects found in this area are votive offerings made by the area's people for the good of this Temple. Among these objects, at least 532 sea shells have been found. Their origin is determined according to their biological typology from the Persian Gulf to the Sea of Oman. The abundance of shells such as Kowzak or Cowries indicates that this Temple belonged to a female goddess, probably "Ninlil," because of the accompaniment of such shells in the context of the first millennium BC; It is commonly reported in the graves of women and children.

Keywords:

Shell, Shell beads, Sorkh Dom Temple, Iron age, Loristan.

Cite this: Naseri, P., Motarjem, A., Reedse, D., 2023. The Role and Function of Shells and Shell Beads in the Temple Surkh Dom Lori: Journal of Archaeological Studies / No. 1, Vol.15, Serial No. 32 - (213-241). DOI: 10.22059/JARCS.2022.337720.143080

Published: University of Tehran Press.

1. Introduction

Sorkh Dom Lori's ancient site is located in the Pish-e Kuh region of Lorestan. It is located in one of the mountainous plains on the connecting route between Shushan, the central Zagros plains, and the Central Plateau of Iran (plan 1). This ancient site was subjected to a limited archaeological exploration by Schmidt in 1938 (Schmidt, 1938). Until now, however, its excavation had not been continued, and practically with the end of the initial work of Holmes, the archaeological excavations in this area were never completed and practically remained unfinished at a beginning stage (Van Loon, 1967). The remains of a large stone architectural structure without finds related to daily life show that the special function of the complex could be proposed as a place of worship.

Seashells discovered from Sorkh Dom Lori Temple

The presence of large amounts of sea shells, whether in the form of manufactured objects or raw materials, in many ancient places in Iran and other regions of the world has attracted the attention of researchers. One of the features of these archaeological data is the possibility of identifying their place of origin because shells, as part of a living organism can live only in certain areas of the seas. Furthermore, all these shells have been distributed to areas far from the coast through trade and commerce (Reese, 1989: 81). Based on this, archeology emphasizes the importance of these objects for the people of different periods and their beliefs about these objects, which have been moved over long distances (Trubitt, 2003: 248). Our preliminary investigation shows that the closest point of access of the Sorkh Dom Lori area to sea urchin is to the northern shores of the Persian Gulf to the Sea of Oman is between 300 and 450 km in a straight line, as the closest source of some of the species of shells discovered (Schmidt, 1938). (table 1).

Methodology

In this article we use a contextual method of analysis, with attention to the differences between quotidian and ritual spaces and the objects one might expect to find therein. We intend to answer to some extent the reasons for the presence of these imported objects as non-subsistence and prestige goods among the remains of Sorkh Dom Lori, relying on the descriptive-analytical method and the basis of the interpretation of the texture and using similar and identical comparative patterns.

The history of shells in the archaeological contexts of Lorestan

The obvious visual difference, along with the special beauty of shells, causes people to pay attention and focus on them; hence, sea shells have been reported in many settlement places from the Epi-Paleolithic period to the present-day (Figure 1&2). At the same time, due to the resistant material, unlike other objects, these organic materials remain unchanged for many years. The two main places where shells are concentrated in the ancient sites of Iran tend to be ancient graves and temples. Although we do not know clearly whether the presence of large quantities of shells was only a part of clothing decoration or perhaps a special gift for the dead, we propose the latter to be more likely in this case because of the particularity of healthy shells not worked so as to be sewn into clothes is related to the special function of giving gifts to the dead during burial.

The abundance of this phenomenon in many ancient cemeteries shows that placing shells as gifts for the deceased was a cultural tradition that can be considered a common phenomenon in its time. Indeed, in most of the cemeteries explored in western Iran, this cultural tradition is found, at e.g., Chia Sabz and Khamtrlan cemeteries (Schmidt and Maurits, 1989: 112-114), Heklan and Parchineh (Overlaet and Herink, 1996), Kale Nisar cemetery (Overlaet and Herink, 2008: 61), Bani Sarame cemetery (Overlet and Haerink, 2008; Haerink, 2006: xviii), Ilam cemetery (Overlaet and Haerink, 2010), Kan Gonbad cemetery (Kabli, 1989), Khatun Ban cemetery (Overlaet, 2004: 128), Bardebal cemetery (Overlaet 2005), Shurabeh cemetery (Overlet, 2005: 11), Pai-Kel cemetery of Workbod (Vanden Berghe, 1968: 187-180), Iron and Posht-e Kuh Daroband, Ketel-Gol-Gol cemeteries, Darwin B cemetery, Cham-Choghel, Pai-Kel cemeteries (Overlaet, 2003: 205-207), Sorkh Dom Lori (Schmidt, van Loon & Curvers 1989: 389), Qomish (Schmidt and Maurits, 1989: 382), Workbud (Vanden Berghe, 1968: 120), and Babajilan (Hasanpur et al, 2015: 184; Vanden Berghe: 1968).

Chronology and dating of Sorkh Dom Lori temple

Schmidt identified the remains of at least three architectural periods at Sorkh Dom Lori. The second period (Period II), which includes three phases (A-B-C), was identified as a temple dating to the

period between 800 to 650 BCE (Schmidt et al. 1989: 49). Furthermore, all the samples of shells studied and many other objects were discovered from the same period. (Figure 3)

Introduction of Sorkh Dom Lori shells

1804 objects were obtained from the excavation of Layer II at Sorkh Dom Lori (Schmidt et al. 1989: 476-482), which include beads, shells, pins, figurines, dishes, tools, etc. Also, based on the technical classification of the archaeological objects discovered in the Sorkh Dom Lori Temple, different styles such as the local native style of Lorestan, the Elamite style, the Babylonian style, the Assyrian style, and the Mannaean style can be seen among them (Muscarella, 1981). Of these, 523 are pieces of shells or decorative beads made of shells, 488 of which are kept in the National Museum of Iran (Figure 5&6) and the rest in the University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology. That is, about a quarter of all the objects in this temple are comprised of shells, which is a significant statistic and shows the importance of shells in this religious structure.

Samples of shells with inscriptions and textures from the place where the shells were discovered

Among more than 500 pieces of shells discovered from the room of the Sorkh Dom Lori Temple, only one of them, a piece of neck pendant with dimensions of approximately 3.1 x 3.7 cm in the shape of a triangle, probably cut from a lambis shell, has words written on it: three words in carved Babylonian cuneiform. This inscription seems to have been left unfinished. However, these three words are written on it in the form of ((x)-ni-tú or na), which is probably related to the Babylonian god Nin-Lil, the wife of Enlil. (Brinkman, 1989: 477). This object was found among hundreds of other votive offerings in the cracks in the walls of the main Temple in the place of the altar (Figure 2). It should be noted that all the sea shells discovered from the Sorkh Dom Lori Temple were hidden in the gap between the stones of the wall or at a small depth in the floor of the Temple. Regarding the function of shell objects in sacred spaces, "Karvers" believes that its function can be both decorative and religious. Installing shells on the wall or placing them between the cracks in the stones of the temple wall is considered a kind of offering. It must have a special meaning for those who have done this work.

The typology of sea shells discovered from the Sorkh Dom Lori Temple

The most abundant types of shells identified from the Sorkh Dom Lori Temple are known in the Oman Sea and the Persian Gulf because they are the closest open water shores to this Temple. Which include the following index species.

2 -The most abundant shell species in Sorkh Dam Lori belongs to the Family Olividae species, also identified in other known sites in the Iranian plateau.

3- Engina shell; This type of shell is from the large branch of marine gastropods, "Gastropoda shell families," and from the Pisaniidea family, of which many species have been identified. It is stunning.

3- Conus shells, this species is from the large branch of marine gastropods and the Conidia family, it is a type of conic headshell with red spots, and it has been reported from the copper and stone period in many areas in the central plateau of Iran.

4-Cowrie shell. This shell type is also from the large branch of marine gastropods and the Cypraeidae family. A jagged gap in its anterior part has given it a state similar to a human eye when it is half open. Perhaps it has been very interesting for this reason. This shell is one of the most abundant sea shells that people have used for a long time and even today.

5- Dentalium shell, this shell also belongs to the Dentaliidae family. They are tubular and slightly curved shells. In the past, they were made into strings of beads with multiple transverse cuts. They were especially used in the Neolithic period.

6- Murex shell is also a marine gastropod of the Muricidae family, usually called "murexes" or "stone snails."

7- Arcularia shell is also a species of sea snail from the family of marine gastropods and the Nassariidae family.

Mechanism of trade and transfer of shell from coastal areas

According to zoological information, all the species of shell identified from the Sorkh Dom Lori area are saltwater species. Therefore it seems that, like other prestigious goods of that time, they arrived in this area via a mechanism consisting of local merchants going from station to station to the end-

of-the-line in the high plateau areas. Because these shells can be seen along most areas of the route and their quantity decreases with increasing distance, this model has already been presented for the obsidian trade. However, another assumption is possible that these objects were collected by nomadic groups and herdsmen who spend winters every year as part of their nomadic lifestyle in the low-lying areas near the northern shores of the Persian Gulf, between the plains of Deh Loran and Susa, and then migrated to the so-called highlands. They were thus imported from Pish-e koh in Lorestan to the edge of the Central Plateau of Iran. This point of view can be confirmed by the relatively large presence of such shells in the excavated graves of Lorestan, which are attributed to these tribes.

Ethnological interpretation of the function of shells

Let us look at this phenomenon from today's anthropological perspective. We will see that the people of Lorestan call the oyster Sefidmoreh, Zhir Sar Pari and Naf-e Pari, Kozhek and Cheshgarbeh, etc. Most of these terms have mythological and ritualistic connotations. For example, in Lorestan, colored glass beads with pierced coins and perforated cowrie sea shells were worn as necklaces, directly attached to clothes, or braided into hair (Watson 1979: 194-195). Therefore, there is a widespread belief in cowrie shells. It is still popular as an eye-sore repellent among various ethnic groups in western Iran (Simpson, 2000:6). Large perforated discs made of oysters, popularly known as Naf-e Pari ("fairy navel"), a few examples of which have also been found in Sorkh Dom Lori, were sometimes attached to clothing or household objects, while based on the ethnographic data of these were always old and worn-out in appearance, as they were sometimes obtained from old excavated graves (Watson 1979: 195). These are the same type of discs reported from cemeteries of the Early Iron Age in Lorestan and from other ancient sites across the Iranian plateau such as Susa, Silk, Zagros, Marlik, etc. These disks are made from a type of sea shell called *lambis trocona* and belong to a group of objects with a wide distribution range, stretching from the southern Levant to western Iran. Sometimes they are found together with the remains of a metal nail in the central hole, which shows that they would have been attached to wooden objects (Weeks et al., 2008).

مجله مطالعات باستان‌شناسی

شاپای الکترونیکی: ۴۲۸۸-۲۶۷۶

<https://jarcs.ut.ac.ir>

نقش و کارکرد صدف و مهره‌های صدف در معبد سرخ‌دم لری

پریسا ناصری^۱، عباس مترجم^۲، دیوید اس رایز^۳

۱. گروه باستان‌شناسی دانشگاه بوعلی سینای همدان، دانشکده هنر و معماری دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران. رایانامه: p.naseri@art.basu.ac.ir.
 ۲. نویسنده مسئول، گروه باستان‌شناسی دانشکده هنر و معماری دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران. رایانامه: motarjem@basu.ac.ir.
 ۳. موزه تاریخ طبیعی پیبادا آمریکا، وابسته به دانشگاه یال، آمریکا. رایانامه: davidsreese@yahoo.com.

اطلاعات مقاله چکیده

صدف‌ها به‌عنوان پوسته طبیعی برخی نرم‌تنان همواره مورد توجه انسان بوده است. برخی از این گونه‌های جانوری از ابتدای تکامل فرهنگی انسان بخشی از رژیم غذایی وی را تشکیل داده‌اند، در حالی که برخی دیگر به‌عنوان ظروف طبیعی و یا به‌عنوان زیورآلات کاربرد داشته‌اند، زیبایی و درخشندگی خاص صدف‌ها موجب شده تا برخی از انواع آنها در طول هزاران سال ماهیتی جادویی و آئینی در میان مردم پیدا کنند، مشخصه این گروه از صدف‌ها بر مبنای تحلیل مکانی آنها که اغلب در بافتارهای آئینی و مذهبی مانند نیایشگاه‌ها به‌عنوان نذری و هدیه ویژه و یا هدایای گور همراه متوفی قرار داده شده‌اند روشن می‌گردد. در حالی که در برخی فرهنگ‌های شرق دور در مواردی به‌عنوان پول در دادوستد روزمره مورد استفاده قرار گرفته‌اند. محوطه سرخ‌دم لری یکی از محوطه‌های کلیدی هزارهٔ دوم ق. م در منطقه پشت کوه (لرستان) در غرب ایران است که نخستین بار توسط اریخ اشمیت در سال ۱۹۳۸ م کاوش شد و وی آن را به‌عنوان یک نیایشگاه معرفی کرده است. بسیاری از اشیایی که از این محوطه به‌دست آمده اشیاء نذری است؛ که نیایشگران به خدای این معبد تقدیم کرده‌اند. از میان این اشیاء حداقل ۵۳۲ قطعه صدف دریایی یافت شده است که منشأ این صدف‌ها برحسب گونه‌شناسی زیستی آنها از خلیج فارس تا دریای عمان تعیین شده است. فراوانی صدف‌هایی مانند گونه کوژک یا سپید مهره (Cowrie) نشان‌دهنده این امر است که این معبد مربوط به یک الهه زن مؤنث بوده است چراکه در اغلب بافتارهای باستان‌شناسی همواره این نوع صدف صرفاً در گورهای زنان و کودکان یافت شده است که وجود یک کتیبه به خط میخی و زبان بابلی بر روی یک قطعه صدف نشان داد این نیایشگاه به الهه «نین نیل» تعلق داشته است. همچنین عدم وجود هرگونه ابزار و ادوات جنگی در این سازه بزرگ تعلق آن به یک مکان مقدس نیایشگاهی را مجدداً تأیید می‌کند. در معبد سرخ‌دم لری بسیاری از اشیاء و صدف‌های مورد مطالعه در این پژوهش تنها در میان شکاف دیوارها و لابه‌لای سنگ‌های درون فضا قرار داده شده‌اند که خود اقتباسی از اهداء نذورات به معابد در سنت‌های بابلی و سومری در بین‌النهرین است.

نوع مقاله:
علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۰/۱۰/۳۰

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۰/۱۱/۲۸

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۱/۰۶/۲۸

تاریخ انتشار:
۱۴۰۲/۰۳/۳۰

واژه‌های کلیدی: صدف، مهره صدفی، معبد سرخ‌دم، عصر آهن، لرستان.

استناد: ناصری، پریسا، مترجم، عباس، اس‌رایز، دیوید؛ ۱۴۰۱-۱۴۰۲. نقش و کارکرد صدف و مهره‌های صدف در معبد سرخ‌دم لری: مجله مطالعات باستان‌شناسی، دوره ۱۵، شماره ۱، زمستان-بهار ۱۴۰۱-۱۴۰۲، پیاپی ۳۲-۲۴۱-۲۱۳.

DOI: 10.22059/JARCS.2022.337720.143080

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

محوطه باستانی سرخ‌دم لری، بقایایی بازمانده از یک نیایشگاه متعلق به نیمه هزاره دوم ق.م است که طی کاوش‌های هیئت هلمز در ۱۹۳۸ م. خاک‌برداری و معرفی شده است (Schmidt, 1938). این محوطه واقع در لرستان در قسمت غربی فلات ایران و در میان رشته‌کوه‌های زاگرس قرار گرفته است. لازم به ذکر است که در این محدوده جغرافیایی یک مکان دیگر به نام سرخ‌دم لکی در سی کیلومتری آن وجود دارد که نباید باهم اشتباه گرفته شوند^(۱) (شیشه‌گر، ۱۳۸۴).

۱-۱. موقعیت جغرافیایی

از نظر جغرافیای طبیعی، لرستان توسط کبیر کوه با جهت شمال غرب - جنوب شرق که یکی از ارتفاعات زاگرس مرکزی است به دو بخش پیش‌کوه و پشت‌کوه تقسیم می‌شود. مناطق حدفاصل غرب کبیرکوه تا جبل‌حمرین شامل دشت‌های دهلران و دشت عباس و... به نام پشت‌کوه و بخش‌های درونی یا شرقی آن که شامل بیشتر مساحت استان لرستان کنونی و بخش‌هایی از مناطق هم‌جوار است را به نام پیش‌کوه می‌نامند.

نقشه شماره ۱. موقعیت جغرافیایی سرخ‌دم لری (Schmidt, 1989: p 49)

Plan. 1- Geographic Situation of Sorkh Dom Lori ancient site (Schmidt, 1989: p 49)

در برخی متون جغرافیایی از این دو منطقه به نام لری کوچک و لری بزرگ هم یاد شده است؛ اما آنچه از نظر چشم‌انداز زیست‌محیطی و بوم‌شناسی اهمیت دارد این نکته است که دشت‌های واقع در پشت‌کوه عمدتاً مراتع قشلاقی و دره‌ها و دشت‌های بخش پیش‌کوه عمدتاً مراتع ییلاقی اقوام لر در طول تاریخ بوده است. محوطه سرخ‌دم امروزه از توابع شهرستان کوهدشت در جنوب پیش‌کوه و در منتهی‌الیه جنوبی کوه‌های زاگرس واقع شده است. این مکان باستانی در دامنه کوهی مشرف به روستایی به همین نام که دم سرخ و خوش‌ناموند نیز خوانده می‌شود در ۱۲ کیلومتری جنوب شرقی شهر کوهدشت لرستان واقع شده است ارتفاع آن از سطح دریا ۱۲۸۰ متر است (Muscarella, 1981: 328) (نقشه شماره ۱).

۱-۲. پیشینه پژوهش در سرخ‌دم لری

محوطه سرخ‌دم مدت‌ها قبل از حضور هیئت باستان‌شناسی اشمیت بر اساس یافته‌های از کاوش‌هایی که افراد محلی به تبع شرایط خاص آن زمان به‌منظور یافتن اشیاء عتیقه در بیشتر نقاط مشرق زمین رایج شده بود، شناخته شده بود. بر این اساس به محض حضور هیئت هلمز در منطقه مورد توجه آن گروه قرار گرفت و بلافاصله کاوش‌های اریک اشمیت در سال ۱۹۳۸ م در آن شروع گردید. اشمیت در همین سال گزارش مختصری از یافته‌های خود در محوطه سرخ‌دم لری را منتشر کرد (Schmidt, 1938). بعد از مرگ اشمیت سال‌ها بعد همکار او به نام «ون لون» گزارش دیگری از کاوش‌های باستان‌شناسی سرخ‌دم منتشر کرد. بدون آنکه کاوش‌های باستان‌شناسی در آن محوطه ادامه یابد (Van Loon, 1967). سال‌ها بعد ماسکالارا در مقاله‌ای به معرفی اشیاء سرخ‌دم در موزه متروپولین پرداخت (Muscarella, 1981)؛ و گزارش نهایی کاوش اشمیت سرانجام در سال ۱۹۸۹ به اهتمام شاگردان وی چاپ و منتشر شد (Schmidt, 1989). همچنین نظر به اهمیت موضوع و تنوع اشیاء یافت شده از این محوطه باستانی طی سال‌های اخیر دو پایان‌نامه کارشناسی ارشد توسط ناهید دهقان و مریم دلیران به مطالعه بخشی از اشیاء این محوطه پرداخته‌اند (دهقان ۱۳۸۲- (دلیران ۱۳۸۷). عبدی نیز در سال ۱۳۸۲ برای یک فصل کاوش‌هایی را در این منطقه انجام داد (عبدی، ۱۳۸۲) و در نهایت مریم دولتی رساله دکتری خود را درباره طبقه‌بندی اشیاء سرخ‌دم لری به انجام رساند (دولتی، ۱۳۹۸).

بررسی اولیه یافته‌های کاوش اشمیت نشان می‌دهد؛ مقدار قابل توجهی صدف‌های خام دریایی و یا اشیاء ساخته شده از این گونه صدف‌ها در این مکان یافته شده است، این موضوع از این نظر واجد اهمیت است که اغلب این صدف‌ها کالایی غیربومی و منشأ زیستی آنها به آب‌های آزاد برمی‌گردد، در حالی که نزدیک‌ترین نقطه دسترسی این مکان به دریای جنوبی خلیج فارس تا دریای عمان بین ۳۰۰ تا ۴۵۰ کیلومتر به خط مستقیم فاصله دارد؛ و طبعاً مکانی‌زمی برای جهت انتقال این داده‌ها وجود داشته است. این در حالی است که بحث استفاده از صدف‌های دریایی در همان زمان در بسیاری از محوطه‌های باستانی گزارش شده و بحث تجارت آنها مطرح شده است. لذا در بدو امر سؤالات ذیل مطرح می‌شود.

۱. با توجه به فاصله نسبتاً زیاد این مکان با دریا هدف از تجارت و حمل مقادیر قابل توجه از گونه‌های متنوع صدف دریایی چه بوده است؟

۲. نزدیک‌ترین و در دسترس‌ترین منشأ زیستی این گونه‌های صدف در کدام مناطق ساحلی است و مکانیسم تجارت آن به محوطه را چگونه می‌توان توضیح داد؟

۳. چه رابطه‌ای بین حضور صدف دریایی با بافتار مذهبی و آئینی در این مکان قابل طرح است؟

در قدم اول با استفاده از روش مطالعه و مقایسه بر پایه «تحلیل بافت محل کشف» و یا تفسیر بر پایه «مکانیت اشیاء در بافتار باستان‌شناسی» می‌توان تا دلایل وجودی و یا تعلق اشیاء به یک مکان را کشف نمود. بر این اساس همواره یک ارتباط و وابستگی بین بافت مکانی و کارکرد شیء قابل طرح است، برای مثال بقایای مواد معیشتی عمدتاً در فضاهای روزمره و محل مصرف یا ذخیره یافت می‌شوند در حالی که برخی اشیاء و نمادهای آئینی عمدتاً در فضاهایی متعلق به نیایشگاه‌ها، قبور و دیگر بافتارهای آئینی - مذهبی قرار دارند. لذا در این مقاله سعی می‌شود تا با تکیه بر روش تحلیلی و تفسیر بر پایه بافت محل کشف و هم‌زمان به کارگیری

روش‌های مقایسه‌ای در بافتارهای همسان و مشابه تا حدودی به دلایل حضور این اشیاء و کالاهای غیر معیشتی در میان بقایای سرخ‌دم پاسخ داده شود. به این منظور اساس کار بر فرضیات ذیل استوار است.

۱. به نظر می‌رسد جلا، درخشش، ماندگاری و خاص بودن فرم صدف‌های دریایی نسبت به سایر عناصر در دسترس برای ساکنان مرتبط با نیایشگاه سرخ‌دم مرتبط با افکار مذهبی و نمادی از تفکرات کیهانی آنها بوده است.

۲. مطالعه زیست‌شناسی دریایی نشان می‌دهد نزدیک‌ترین مکان زیستی گونه‌های صدف دریایی کشف‌شده از محوطه سرخ‌دم حداقل در خط ساحلی به طول ۴۰۰ کیلومتر قرار دارند که پس از صید و گردآوری از مسیرهای تجاری شناخته شده تا مرکز فلات ایران و دره‌های زاگرس قابل انتقال خواهند بود.

۳. همسانی بافتار باستان‌شناسی و وجود صدف‌های غیربومی دریایی در سرخ‌دم در مقایسه با محوطه‌های شناخته شده‌ای مانند چغازنبیل، حسنلو و بین‌النهرین (گورستان اور و معبد نوزی) دلالت آشکاری بر نقش و اهمیت مذهبی مشابه در این نیایشگاه است.

۴. سابقه وجود صدف در بافت‌های باستان‌شناسی لرستان

صدف‌ها یا پوسته نرم‌تنان، به همراه استخوان، گرده و بقایای گیاهی و زغال یکی از بادوام‌ترین داده‌ها در کاوش‌های باستان‌شناسی هستند (Allen, 2016: 1). صدف‌ها توسط انسان به طرق مختلف مورد استفاده قرار گرفته است. از جمله به عنوان منبع غذایی، دارویی، زیورآلات شخصی، اشیاء خاص، نذری و هم‌زمان در برخی فرهنگ‌ها به خاطر استفاده از مواد آلی موجود در آن برای رنگ‌آمیزی ارغوانی منسوجات مورد استفاده بوده است (Naama Sukenik et al, 2021:4 - Reese, 2010:113-141). صدف‌هایی که دور از منبع طبیعی خود یافت می‌شوند نیز نشانی آشکار بر وجود یک سیستم تجاری و به تبع تماس با فرهنگ‌های مختلف است (Trubitt, 2003: 244-245).

در محوطه‌های باستانی لرستان از دوره پارینه‌سنگی جدید تا عصر آهن نمونه‌هایی از صدف‌هایی دریایی از کاوش‌های باستان‌شناسی گزارش شده است. در بیشتر این گزارش‌ها صدف‌های یافت شده مربوط به گورها هستند. وجود صدف در گورستان و همراه با متوفی از دو جهت قابل بحث است، احتمال اول این است که این‌ها بخشی از تزئینات لباس متوفی بوده باشند و یا ممکن است بنا بر یک عقیده خاص آئینی با اموات دفن شده باشند. رنگ سفید، فرم خاص، عدم امکان سریع‌الوصول بودن آن برای بخش عمده مردم دور از ساحل می‌توانسته موجب تلقی آن به عنوان یک شیء ویژه و عجیب و غریب گردد؛ و همین امر می‌توانسته آن را در زمره اشیاء منزلتی و آئینی قرار دهد که ارزش تجارت و حمل در مسافت طولانی را داشته باشد. نخستین شواهد استفاده از صدف در فلات ایران حاکی از کاربرد صدف به عنوان یک عنصر تزئینی است که از لایه‌های پارینه‌سنگی جدید غار یافته لرستان گزارش شده است (Otte. Et al. 2007: 98 & 2011: 92). این نوع صدف دریایی از خانواده Olivide و Polinices هست (شیدرنگ، ۱۳۹۸: ۲۱) که استفاده از آن بعدها هم تداوم یافته است (شکل شماره ۱). در پناهگاه صخره‌ای پاسنگر که مربوط به دوره پارینه‌سنگی جدید و فراپارینه‌سنگی است نیز دو گونه فسیل صدف دوکفه‌ای از large fossil scallop یافت شده است (شیدرنگ و بیگری، ۱۳۹۸: ۲۱-۲۲) (شکل شماره ۲). به نظر می‌رسد با توجه به بافت رسوبی محل که بستر اصلی گونه‌های متنوعی از فسیل‌های این گونه موجودات دریایی است. این نمونه‌ها از همان منطقه یافت شده باشند و به خاطر تفاوت بصری آنها با

دیگر عناصر محیطی موجب جلب نظر ساکنان و انتقال آن‌ها به محل سکونت خود شده باشد؛ این نکته می‌تواند نشان دهد که تنها تفاوت بصری یک شیئی می‌تواند آن را ممتاز از دیگر اشیاء نشان دهد؛ اما نتایج کاوش‌های باستان‌شناسی بیانگر آن است که از نیمه هزاره چهارم ق.م به یک‌باره شاهد حضور فراوان گونه‌های مختلف صدف دریایی خصوصاً در بافت‌های گورستانی در لرستان باشیم. این پدیده تاکنون از گورستان‌های چیا سبز و کمترلان (Schmidt and Maurits, 1989: 112-114)، هکلان و پرچینه (Overlet and Herink, 1996)، قبرستان کله نثار (Ovrlet and Herink, 2008:61)، گورستان بنی سرمه (Overlet and Herink, 2006:p xviii)، گورستان ایلام (Overlet and Herink, 2010)، گورستان کان گنبد (کابلی، ۱۳۶۸)، گورستان خاتون بان (Overlet, 2004: 128)، گورستان بردبل (Overlet 2005)، گورستان شورابه (Overlet, 2005:11)، گورستان پای کل ورکیود (Vanden berghe, 1968: 187 -180)، گورستان‌های عصر آهن پشت کوه درو بند، کتل گل گل، گورستان دارون b، چم چغل، پای کل (Overlet, 2003: 205-207)، سرخ‌دم لری (Schmidt, van Loon & Curvers 1989: 389)، قمیش (Schmidt and Maurits, 1989:382)، ور کیود (Vanden berghe, 1968: 120)، باباجیلان (Hasanpur et all, 2015:184)، تپه نورآباد (سید سجادی و سامانی، ۱۳۸۷: ۱۱۵)، داروند (Vanden berghe:1968). گزارش شده است.

شکل ۲. فسیل صدفی پاسنگر موزه ملی ایران (نگارنده)
Figure 2. Shell fossil from Pasangar rock shelter, Iran national museum (authors)

شکل ۱. صدف‌های غار یافته (شیدرنگ، ۱۳۹۸: ۲۱).
Figure 1. sea shells from Yafteh cave (shidrang, 2021:21)

۴-۱. گاهنگاری و تاریخ‌گذاری نیایشگاه سرخ‌دم لری

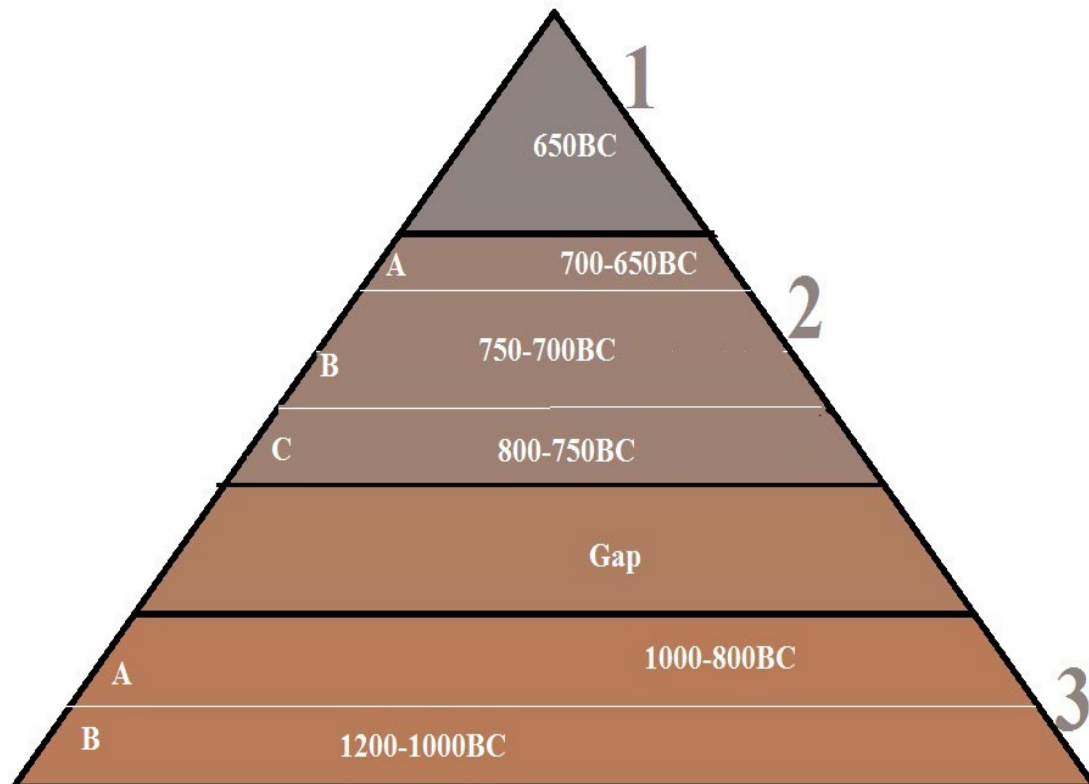
مطالعات باستان‌شناسی هیأت اشمیت در لرستان در سال ۱۹۳۸ شامل شناسایی محوطه‌های باستانی فراوان و انجام کاوش‌های مختصر در برخی محوطه‌های مهم‌تر مانند محوطه‌های چغاسبز، کمترلان، قمیش و سرخ‌دم لری گردید (Schmidt and Maurits, 1989: 112-114). در نتیجه یافته‌های معماری و اشیاء متنوع از بافت خاک‌برداری شده محوطه سرخ‌دم؛ اشمیت آن مکان را به‌عنوان یک نیایشگاه معرفی کرد. نیایشگاهی که حداقل به سه دوره استقراری متمایز دوره بندی شده است. قدیمی‌ترین دوره آن لایه III معروف به ساختمان سابق یا معبد اجدادی نام‌گذاری شده است که به دو لایه 3A و 3B تقسیم می‌شود. در گزارش اشمیت لایه

3B به تاریخ تقریبی (۱۰۰۰-۱۲۰۰ ق.م) را متعلق به دوره پسا مفرغ معرفی می‌کند؛ درحالی‌که طبق گاهنگاری‌های امروزی و خصوصاً دوره بندی جدید دانتی به دوره آهن اولیه منسوب می‌گردد. لایه 3A به تاریخ تقریبی (۱۰۰۰-۸۰۰ ق.م) متعلق به عصر آهن II است. درحالی‌که در گزارش اشمیت از عصر آهن I استقرار گزارش نشده است، که حاکی از وجود یک خلأ در دوره مذکور است. بعد از متروک شدن لایه III دوره اصلی که بقایای معماری آن لایه II نام‌گذاری شده شروع شده است. ساختمانی با اتاق‌های متعدد که از سوی اشمیت معبد نامیده شده است (Schmidt et al 1989: 49). لایه II در مجموع به سه دوره تقسیم می‌شود. لایه 2C (۷۵۰-۸۰۰ ق.م) که بنای اصلی و دوره اصلی استقرار را شامل می‌شود. ساختمان 2C یا معبد دارای اتاق‌های متعددی است، اتاق شماره ۱ بزرگ‌ترین و درعین حال در قسمت مرکزی ساختمان قرار دارد که به اتاق معبد معروف است. در مرکز این اتاق سازه‌ای از خشت و گل وجود دارد که کاوشگر آن را به‌عنوان آتشدان معرفی کرده است (نقشه شماره ۲). ساختمان لایه II یا معبد بر روی بقایای ساختمان قبلی بنا شده است که آن را به اواسط قرن نهم ق.م. تاریخ‌گذاری کرده‌اند (نقشه شماره ۳). در لایه 2B (۷۰۰-۷۵۰ ق.م) با دوباره‌سازی دیوارها و تغییر کف‌ها در بخشی از مجموعه بنا، اولین دوره تغییرات آغاز می‌شود. در لایه 2A (۶۵۰-۷۰۰ ق.م) نیز تنها تغییراتی در کف و دیوار اتاق‌ها صورت گرفته است. بقایای معماری متعلق به لایه 1B نیز به‌صورت تعدادی الحاقات در ساختمان‌های لایه 2A محدود می‌شود (نقشه شماره ۴). تاریخ لایه 2B نیمه دوم قرن هشتم و 2A نیمه اول قرن هفتم ق.م. است. احتمالاً پایان مرکزیت مذهبی ساختمان معبد در حدود ۶۵۰ ق.م. رخ داده باشد (Schmidt et al 1989: 50-54).

نقشه شماره ۲. پلان کاوش، لایه 2C: نیایشگاه اصلی. (Schmidt, 1989: 50)

Plan. 2- the plan of excavated area main temple, L.2c (Schmidt, 1989:50)

شکل ۳. لایه‌نگاری شماتیک بدون مقیاس سرخ‌دم لری با اقتباس از اشمیت (ترسیم از نگارنده)

Figure 3. Schematic stratigraphic of Sorkh Dom Lori according to Schmite report (by author)

۲. معرفی کلی یافته‌ها

در کاوش سرخ‌دم لری، در لایه II یک ساختمان وجود دارد که اشمیت آن را معبد و یک بنای مذهبی می‌داند که از این بنای مذهبی حدود ۱۸۰۴ قطعه شیء به دست آمده است (Schmidt et al. 1989: 476-482)؛ اما بعدها این اشیاء ۲۲۰۰ قطعه معرفی شدند. مطالعات صورت گرفته از نظر گونه‌شناسی نشان می‌دهد مهره‌ها، سنجاق‌ها، پیکرک‌ها، ظروف، ابزارآلات و غیره بیشترین اشیاء یافت شده از سرخ‌دم لری هستند. بر اساس طبقه‌بندی فنی اشیاء باستان‌شناسی کشف‌شده در معبد سرخ‌دم، سبک‌های متفاوتی مانند سبک بومی محلی لرستان، ایلامی، بابلی، آشوری و مانایی در میان آنها دیده می‌شود (Muscarella, 1981) از این تعداد ۵۲۳ قطعه صدف یا مهره تزئینی ساخته‌شده از صدف نیز گزارش شده که در موزه ملی ایران تعداد ۴۸۸ قطعه و مابقی در موزه پنسیلوانیا نگهداری می‌شوند.

۲-۱. معرفی یافته‌ها صدفی

برای بررسی و شناسایی دقیق‌تر صدف‌های کشف‌شده از سرخ‌دم علاوه بر استفاده از گزارش نهائی کاوش اشمیت که ذکر آن گذشت با مراجعه به مخزن موزه ملی از نمونه‌های موجود مطالعه و مستندسازی تصویری به عمل آمد (شکل ۴ و ۵ و ۶) این مستندسازی با توجه به افزایش آگاهی و شناخت انواع گونه‌های صدفی و کارهای پژوهشی فراوان که طی این هشتاد سال راجع به بحث صدف در بافت‌های باستان‌شناسی شده است. عملاً موجب بازشناسی و تحلیلی نو بر یافته‌های کهن گردیده است. هرچند نگارش گزارش اصلی کاوش در

دهه ۱۹۸۰ حاوی اطلاعات جدیدتری راجع به طبقه‌بندی و گونه‌شناسی این اشیاء است اطلاعات عمومی صدفهای کشف شده در جدول شماره ۱ ارائه شده است.

جدول ۱. انواع صدفها بر اساس داده‌های موجود در موزه ملی ایران و گزارش کاوش اشमित^(۲)

Table-1 Sea shells of Sorkh Dom Lori site according to Iran national museum and Schmidt report

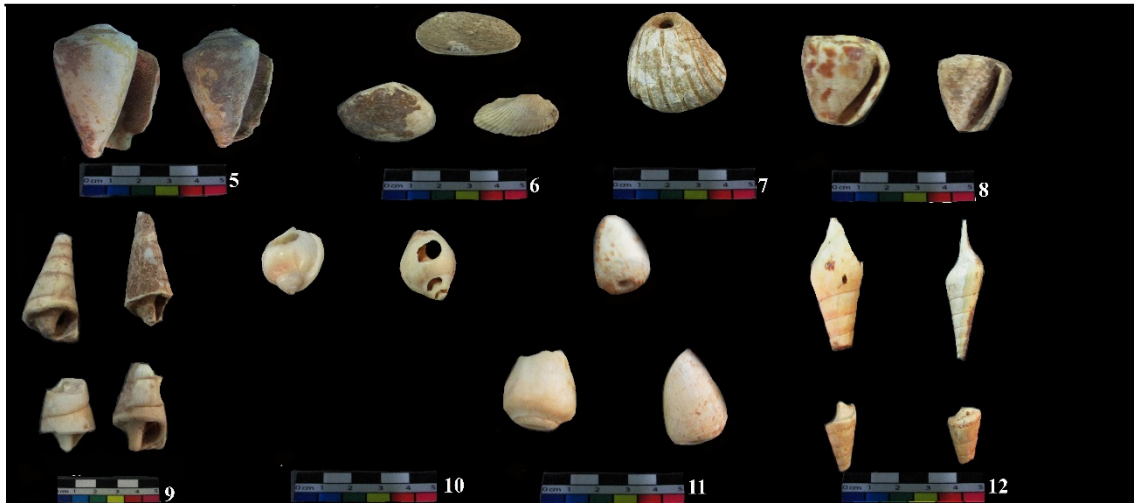
نام صدف	منشأ زیستی	اندازه به cm	تعداد	لایه کشف	نوع پرداخت
cowries	خلیج فارس دریای عمان اقیانوس هند	.4 x 2.1 1.6 x 1	۲۲۵	3A 2C 2B 2A 1	برش و سوراخ. صیقلی
Family Olivida	اقیانوس هند خلیج فارس	2.6 x 1.3 1.4 x 0.8 4.0 x 2.3	۹۰	3A 2C 2B 1	سوراخ
Engina mendicaria	اقیانوس هند خلیج فارس	1.8* 1.8 1.5 x 0.9 1.1 x 0.6	۴۶	3A-1 2C 2B 2A 1	سوراخ
Conomurex/cunus	خلیج فارس اقیانوس هند	3.9 x 2.3 2.5 x 2.0 4.6 x 2.7	۳۰	2C 2B 2A 1	برش به صورت حلقه، سوراخ
Conomurex persicus	خلیج فارس دریای مدیترانه شرقی دریای عرب	4.3 x 2.4 1.0 x 1.8	۱۱	--	سوراخ
Family Muricidae.	غرب دریای مدیترانه	---	۹	---	سوراخ و خام
Drupa or Thais	خلیج فارس	3.4 x 1.6 3.0 x 2.4	۶	3A 2C 2B 2A	خام. شکستگی
Turritella	خلیج فارس	--	۶	2B 2C 1	
Tibia laurenti	خلیج فارس؛ اقیانوس هند دریای عرب	---	۴	2C 1 2B-1	خام و تعدادی داری شکستگی
cardium	خلیج فارس		۴		
Terebra	خلیج فارس اقیانوس هند	1.5 x 0.7	۳	2C 2A	برش خورده و شکسته
Dentalium	خلیج فارس	1.6 x 0.4	۳	3A 2B	برش افقی
Fossil bivalve Glycymeris Cardita	خلیج فارس اقیانوس هند		۲		سوراخ
Nassarius	خلیج فارس	1.6 x 1.2	۲	2C	سوراخ
strombus	خلیج فارس		۲		

				دریای عمان	
سوراخ		۲		احتمالاً رسوبات محل	Fossil bivalve Glycymeris Cardita
	2C	۱		خلیج فارس	Scaphoid
سوراخ		۱		خلیج فارس	Polinices mammilla
	2c	۱		خلیج فارس	Cancellaria sp. Baseend perf
		۱		خلیج فارس	Cancellaria
	2C	۱	3.5 x 2.5	اقیانوس هند.	Thais sp
سوراخ و صیقل	3A 2C	۲	x ۱,۰ 0.5	خلیج فارس	Ancilla
		۱		خلیج فارس	Drupa Columella
		۱		خلیج فارس	Family Nassariidae
سوراخ		۲		خلیج فارس دریای عمان	Family Muricidae - water-worn.

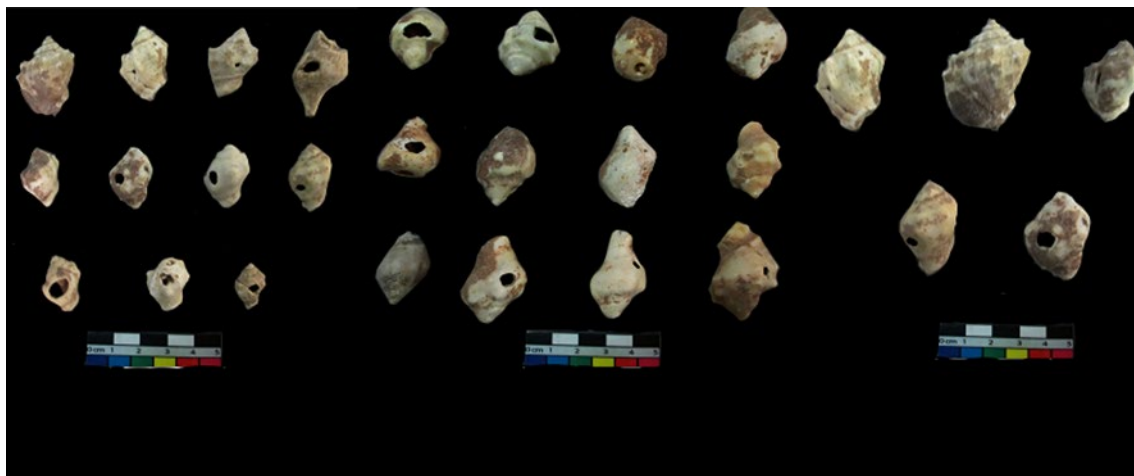
شکل ۴. صدف‌های سرخ‌دم لری موزه ایران باستان (عکس از نگارنده)، شماره ۱. Cowries. با پشت باز شده یا پرداخت شده شماره ۲. Oliva or Ancilla. شماره ۳. Engina mendicaria. شماره ۴. Water-worn Gastropods with open labial side picture by authors

Figure 4-Sea shells from Sorkh Dom Lori in Iran national museum no1- Cowries with open dorsum No. 2- Oliva or Ancilla no3- Engina Mendicaria. 4- Water-worn Gastropods with open labial side picture by authors

شکل ۵. صدف‌های سرخ‌دم لری موزه ایران باستان (نگارنده)، شماره ۵. *Conomurex/Strombus*. شماره ۶. *Bivalves Anadara*. شماره ۷. fossil cockle – holed. شماره ۸. *Conus*. شماره ۹. *Terebra*. شماره ۱۰. *Nassariidae*. شماره ۱۱. *Conus* or *Tibia* species, *Terebra*. شماره ۱۲. *Conomurex/Strombus*

Figure 5. Sea shells from Sorkh Dom Lori in Iran national museum, No 6- *Conomurex/Strombus*. No 7- *Bivalves* (bottom right looks like *Anadara*. No 8- fossil cockle – holed. No 9- *Conus*. *Terebra*. No 10- *Nassariidae*. No 11- *Conus* or *Conomurex/Strombus*. No 12- *Terebra* *Tibia* species (author)

شکل ۶. صدف‌های سرخ‌دم لری موزه ایران باستان (نگارنده). *Gastropods*, water-worn, possibly *Tylothais Savignyi*. *Conomurex Persicus* (previously called *Thalessa* s),

Figure 6. Sea shells from Sorkh Dom Lori in Iran national museum, *Gastropods*, water-worn, possibly *Conomurex Persicus* *Tylothais Savignyi* (previously called *Thalessa* s) (Author),

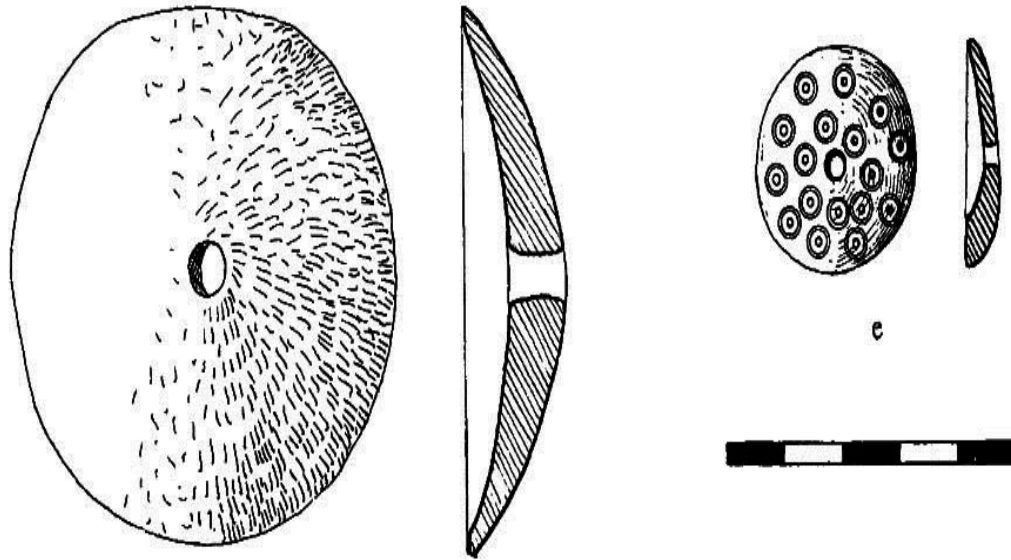
۲-۲. فرم و شکل صدف‌های سرخ‌دم لری

مجموعه صدف‌های کشف‌شده از معبد سرخ‌دم به لحاظ فرم را می‌توان در سه دسته کلی شامل انواع حلقه‌ها و صدف‌های دیسکی؛ آویزها؛ متفرقه طبقه‌بندی کرد که هر گروه در ذیل شرح داده می‌شوند.

۲-۲-۱. حلقه‌های و صدف‌های دیسکی

در میان نهشت‌های طبقه 3A-2A گروه حلقه‌ها شامل حداقل چهار قطعه دیسک ساخته‌شده از صدف یافت شده است که به صدف‌های دیسکی معروف هستند. ابعاد این دیسک‌ها بین ۱,۰ * ۳,۸ و ۵,۵ * ۶,۶ سانتی‌متر هست. این صدف‌ها عموماً از صدف‌های بزرگ نوع لامبیس و احتمالاً «فاسولوزیا» برش خورده‌اند (شکل شماره

۷. وجود سوراخ در مرکز این صدف‌ها چنین می‌نمایاند که به‌عنوان نوعی دکمه به البسه یا تزئینات به دیگر اشیاء متصل شده باشند. همچنین کشف تعدادی دیگر صدف مشابه از نهشت همین طبقه با تفاوت اندک در فرم لبه‌ها، کاوشگران کاربرد این صدف‌ها را به‌عنوان نوعی مهره تزئینی معرفی و طبقه‌بندی کرده‌اند (Curvers, 1989:368).

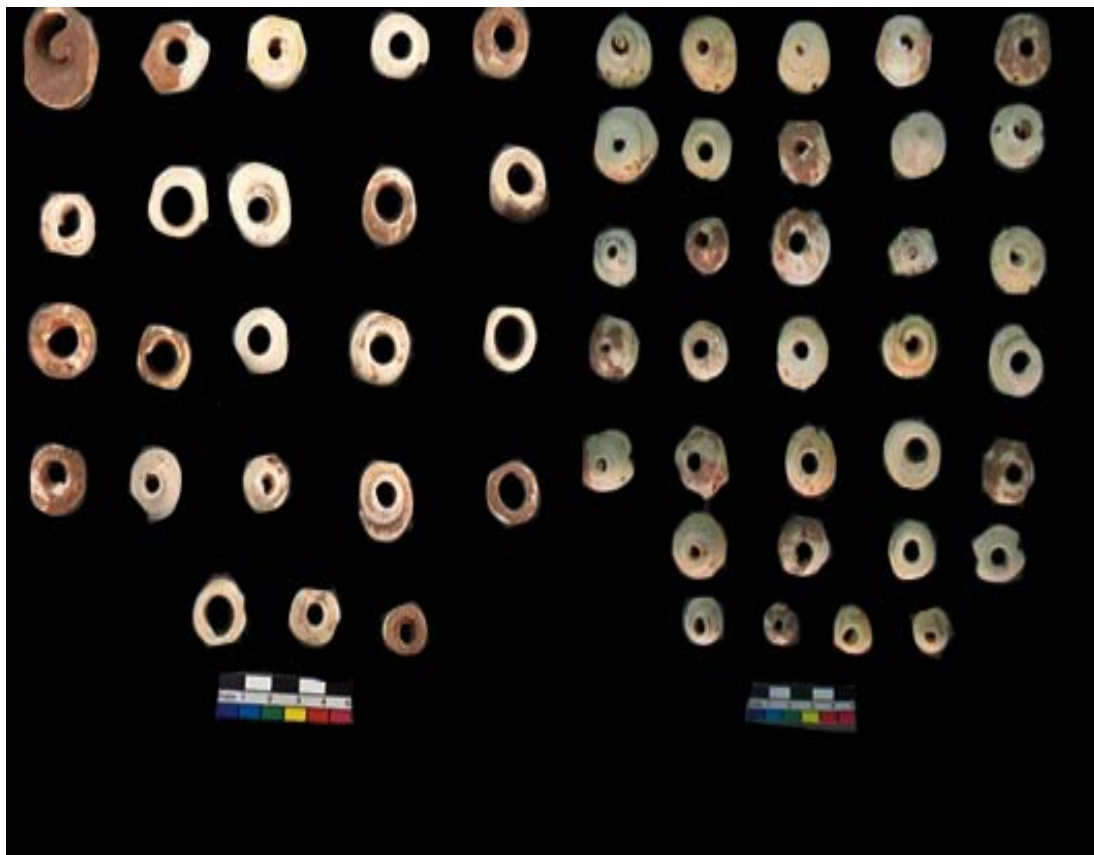

شکل ۷ صدف‌های دیسکی شکل (Schmidet, 1989: 225)

Figure 7. Discs shells, (Schmidet, 1989:225)

۲-۲-۲. فن ساخت حلقه‌های صدفی

دانه‌های حلقوی شکل Conomurex و Conus با اره کردن سر یا نوک را از بقیه صدف، احتمالاً با استفاده از اراهی با دندانه‌های کوچک ساخته شده است. مطالعه نحوه ساخت مهره‌های حلقوی از صدف‌های گونه «Conus» چنین نشان می‌دهد که با نوعی اره ریز دندانه ابتدا نوک انتهایی صدف را جدا کرده و سپس به موازات هم کل صدف را به حلقه‌های متعدد برش داده‌اند (شکل شماره ۸). هیچ‌یک از زباله‌های حاصل از این عملیات (کلوملا، لب، انتهای دور صدف) در مجموع مورد مطالعه نگهداری نمی‌شود. این احتمال مطرح می‌شود که ساخت مهره‌ها یا در محل ساخته نشده است یا کارگاه محل ساخت آنها تاکنون کاوش نشده و یا محلی که مهره‌ها در آن ساخته شده است حفاری نشده است. سوراخ‌های جانبی روی دانه‌های حلقوی «Conus» و مهره‌های مقطع از هر دو طرف با یک شیء نوک‌تیز یا مته در اندازه‌های مختلف حفر شده است. بررسی دقیق نوع تزئین حاکی از این است که این تزئینات با نوعی ابزار نوک‌تیز مدور مانند مته تو خالی و مته ریز برای شکل دهی حلقه و نقطه مرکزی ساخته شده‌اند. روی این موارد با یک ابزار نوک‌تیز و احتمالاً با ابزار نوک‌تیز و مته لوله (نقوش «حلقه و نقطه») را بر روی صدف شکل داده‌اند. در مرحله پایانی توسط ماسه نرم و یا چرم درون آب صیقل کاری شده‌اند، این امر به‌ویژه برای دیسک دایره‌ای با ظرافت کامل مشهود است.

شکل ۸. حلقه‌های صدفی سرخ‌دم لری موزه ملی ایران (نگارنده)

Figure 8. Shell rings from Sorkh Dom Lori, Iran international museum

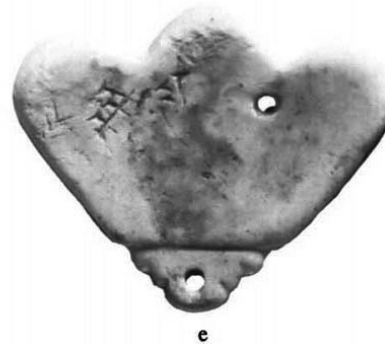
۲-۳-۲. گردن آویزها و آویزها

دو گردنبند و آویزه از صدف در محل محراب سرخ‌دم- لری پیدا شده است. یک قطعه آویز گردنی به ابعاد تقریبی $۳,۱ * ۳,۷$ سانتیمتر به فرم مثلثی که احتمال از صدف لامبیس بریده شده است که دارای دو سوراخ در انتهای زاویه اصلی و قسمت تحتانی دارد و بخش قاعده این مثلث به صورت دالبری برش داده شده است. در این قسمت دارای سه واژه به خط میخی است. این کتیبه گویا ناتمام مانده است (ni-tú or na) و بر روی آن نوشته شده است که احتمال داده می‌شود مربوط به خدای «نین لیل»^۱ همسر «انلیل»^۲ ابللی باشد (Brinkman, 1989: 477).^(۳) این شیء در میان صدها قطعه نذورات دیگر در بین شکاف دیوارهای معبد اصلی در محل محراب پیدا شده است (شکل شماره ۹). در لایه 3A یک آویز صدفی دیگر به شکل مستطیل بریده شده است اندازه آن $۱,۶ * ۳,۴$ سانتیمتر است که بر روی آن نقش حلقه و نقطه آمده است. آویز قبه‌ای در لایه 2B-A به دست آمده است اندازه آن $۱,۱ * ۲,۴$ سانتیمتر است که به شکل دایره چند پره نامنظم ساخته شده است (شکل شماره ۱۰). دو آویز صدفی دیگر دارای یک سوراخ در بالا و یک سوراخ در نزدیکی لبه است هستند (Curvers, 1989: 368).

1. Ninlil
2- Enlil

شکل ۱۰. گردنبند قبه‌ای شکل (Shmidet: 1989: T225)
Figure 10. Umbo/Stud ornament (after Schmidet.1989:T225)

شکل ۹. گردنبند دالبری شکل (Shmidet: 1989: T256)
Figure 9. Triangles ornament (after Schmidet.1989:T256 Fig)

۲-۲-۴. صدف‌های متفرقه

در بین یافته‌های صدفی انواع مختلفی از صدف‌ها وجود دارند که نمی‌توان کاربری خاصی برای آن‌ها در نظر گرفت؛ چراکه این صدف‌ها از نظر شکل نمی‌توانند به‌عنوان صدفی تزیینی کاربرد داشته باشند. وجود برخی از صدف‌های خام که هیچ‌گونه پرداختی بر روی آن‌ها انجام نشده است و نمی‌توان هیچ‌گونه کاربری خاصی برای آن‌ها در نظر گرفت.

۳. مقایسه صدف‌های سرخ‌دم با گونه‌های مشابه در محوطه‌های فلات ایران

از محوطه‌های متعلق به نیمه هزاره سوم تا هزاره اول ق. م که دارای هم افقی کلی یا جزئی با محوطه سرخ‌دم لری هستند؛ فراوان‌ترین صدف یافت شده در سرخ‌دم متعلق به گونه Family Olivida است که تاکنون این‌گونه صدف از غار یافته (شیدرنگ ۱۳۹۸)، تپه گنج دره (Smith, 1979; 74)، تپه حسنلو (Reese, 1989: 83)، تپه شوش (Tosi, 1981: 38) و گورستان‌های پشت کوه (Overlet 2003, 2005, 2008) و گورستان زاگرس (Amelirad, 2012: 96) ابلیس (Evet, 1967: 217) هم گزارش شده است؛ که به روشنی بیانگر پیشینه استفاده از این نوع صدف در بین دیگر فرهنگ‌های هم‌زمان و قدیمی‌تر از سرخ‌دم است. در حالی که این نوع صدف هم در اغلب این محوطه‌ها عمدتاً از بافتار گورها، کشف و شناسایی شده‌اند. در یک بررسی کلی مشخص می‌شود پهنه جغرافیایی استفاده از صدف‌های یافت شده از سرخ‌دم در محوطه‌های باستانی ذیل نیز گزارش شده است.

صدف گونه Engina؛ از محوطه‌های هفتون تپه (Burney, 1970)، تپه حصار (Tosi, 1981: 39-43)، تپه سیلک (Tosi, 1981: 39-43)، تپه فروخ آباد (Talbot: 1981: 162-167)، تپه شوش (Tosi, 1981: 38, 43)، تل ملیان (Reese, 2003: 38, 102-103, 159)، تپه یحیی (Karlovsky, 1976: 323-325)، شهر سوخته (Tosi, 1981: 39, 43) (Durante: 1977)، پشت کوه لرستان (Overlet and Herink, 2003: P xxix)، بابا جیلان (Hasanpur et all, 2015: 184)، حسنلو (Reese, 1989: 82) گیان (Contenue & Girshman, 1935) گورستان

بنی سرمه لرستان (Overlet and Herink, 2006: 61)، تپه نورآباد (سید سجادی و سامانی، ۱۳۸۷: ۲۰) گورستان زاگرس (Amelirad, 2012: 96)، دینخواه (Muscarella, 1974: 47) گزارش شده است.

گونه صدف *Conus shells* یا همان صدف‌های مخروطی از محوطه سیلک (XCV:27, XXVII:11 pl. Ghirshman, 1939: شوش (Tosi, 1981: 37, 43)، ملیان (Reese, 2003: 25.35.34.38.41.69)، تل باکون A Karlovsky, 1976: (Evet, 1967: 217)، تپه یحیی (Langsdorff and McCown, 1942: 408)، تل ابلیس (Durante, 1977: 342)، تپه فروخ_آباد (Talbot: 1981: 162-177)، (Tosi: 1981: 43-45)، شهر سوخته (Amelirad, 2012: 97)، حسنلو (Reese, 1989: 82) پشت کوه (Overlet and Herink, 2003: xxxi) گورستان بنی سرمه لرستان (Overlet and Herink, 2006: xviii) شناسایی شده‌اند. همچنین گونه صدف *Cowrie* موسوم به کوژک یا کجک یا همان مهره سپید، تاکنون از دوره نوسنگی تا عصر حاضر به‌عنوان یکی از فراگیرترین گونه‌های مورد استفاده گزارش شده است، به‌طوری که از این گونه صدف از محوطه‌های حاجی فیروز (Voigt, 1983: 263)، هفتوان (Burney, 1969: 135-136)، حصار (Tosi, 1981: 39-43) (Durante, 1977: 336)، تپه علی‌کش و چغا سفید (Hole, 1969: 244) (Hole, 1977: 242-)، تپه سبز، ملیان (Reese, 2003: 192)، ابلیس (Evet, 1967: 217)، شوش (Tosi, 1981: 43) یحیی (Cataliotti-Valdina, 1979: 90) & (Tosi & Biscione, 1981: 39, 67: nr. 52, 78: nr. 84)، شهر سوخته (Durante, 1977: 335)، بمپور (Tosi: 1981: 43) سیلک (Ghirshman, 1966: XX)، مارلیک (Negahban, 1996: 161-162 nr. 309-75) پشت کوه (Ovrlet, 2003: xixx) بایزید (خانمحمدی، ۱۳۸۹: ۷۲) حسنلو (Reese, 1989: 82)، کزآباد ایلام (Stein, 1940/ X: 2-3)، گورستان بنی سرمه لرستان (Overlet and Herink, 2006: xviii) دینخواه (Bruyako, 2007: 227) (Muscarella, 1974: 67) (Amelirad et al, 2012: 96) گزارش شده است.

صدف گونه *Dentalium* نیز از تپه سیلک (Ghirshman, 1939: 57-58)، تپه علی‌کش (Hole, 1969: 224)، (Hole, 1977: 242)، چغاسبز (Shmidet, 1989)، تپه فرخ‌آباد (Talbot, 1981: 162)، تپه شوش (Tosi, 1981: 43)، تل ملیان، (Reese, 2003: 23.35.36.41.) تل ابلیس (Evet, 1967: 216-217)، تپه یحیی (Tosi, 1981: 43)، (Cataliotti-Valdina, 1979: 156)، تپه حسنلو (Reese, 1989: 82)، گورستان‌های پشت کوه (Ovrlet, 2003: xxx) گورستان زاگرس (Amelirad, 2012: 97)، گورستان بنی سرمه لرستان (Overlet and Herink, 2006: xix) گزارش شده است. صدف گونه *Murex* نیز از تپه شوش (Tosi, 1981: 44) تپه حسنلو (Reese, 1989: 82) گورستان‌های پشت کوه پشت کوه (Ovrlet, 2003: xxxi) گزارش شده است. صدف *Arcularia* نیز تاکنون در کاوش‌های تپه شوش (Tosi, 1981: 43-44) تپه حسنلو (Reese, 1989: 82) در یک جمع‌بندی کلی می‌توان چنین استنباط کرد که بیشترین فراوانی و طول زمانی استفاده از صدف مربوط به گونه صدف‌های *Cowrie, Engina, Dentalia, Family Olivida* است که در بازه زمانی چند هزارساله بیشترین کاربرد برای مردمان فلات ایران داشته است.

۴. تجارت

بدیهی است که با توجه به مسافت طولانی محل سرخ‌دم لری از سواحل آب‌های آزاد که منشأ این‌گونه صدف‌ها هستند باید مکانیسمی برای نحوه انتقال و تجارت آنها وجود داشته باشد. بر این اساس می‌توان دو فرضیه را مطرح کرد: فرضیه اول اینکه محتمل است که این صدف‌ها به‌عنوان شیء خاص مورد مبادله تجار خرده‌پا بوده‌اند که به‌صورت شبکه‌ای از تجار محلی اقدام به گردآوری و صید از مناطق ساحلی و سپس تجارت آنها به نقاط دورتر کرده باشند. در این حالت با توجه به روشن بودن منشأ زیستی این صدف‌ها آنها را از خلیج فارس و یا دریای عمان به قسمت‌های مرکزی فلات ایران و لرستان صادر کرده‌اند.

فرضیه دوم را چنین می‌توان مطرح کرد که صدف‌ها از طریق گروه‌های جمعیتی کوچ‌نشین و رمه‌دارانی که هرساله طبق روال زندگی کوچ‌نشینی خود زمستان‌ها را در مناطق قشلاقی پست نزدیک به ساحل واقع در حدفاصل دهلران در پشت کوه تا خوزستان و ایام گرم سال را به مناطق مرتفع موسوم به پیش کوه در لرستان تا حاشیه فلات مرکزی ایران می‌گذراندند وارد منطقه لرستان شده باشند.

هرچند مدارک و شواهد محکمی از رواج تجارت فرامنطقه‌ای بین بین‌النهرین و بسیاری از استقرارهای نیمه شرقی کشور از نیمه هزاره سوم وجود دارد (Alden, 1982: 613-615) که بیانگر تبادل اشیاء قیمتی و از منتهی‌الیه جلگه سند و سواحل اقیانوسی هند تا دریای عمان و خلیج فارس است در این میان می‌توان به کالاهای از سنگ لاجورد، عقیق جگری و سنگ کلریت اشاره نمود (Kenoyer, 2008: 225). همچنین در برخی دولت‌شهرهای بین‌النهرین نیز شواهدی از وجود صدف‌های دریایی گونه لامبیس کارشده در گورها (گورستان سلطنتی اور) (Wolly, 1955: 379,397,374) (Morry, 1994: 132-134) و همچنین در معابدی مانند نوزی (Sttar, 1939: 489-490) نشانگر اهمیت تجاری این یافته‌ها از مبدأ سواحل شمالی اقیانوس هند تا مقصد در بین‌النهرین است؛ اما برای پی بردن به نوع حضور اشیاء غیر بومی علاوه بر تجارت به عناصر دیگری هم می‌توان اشاره کرد همچنان که در منابع مربوط به دوران آشوری منعکس شده است در دوره آشور نو، دامنه لشکرکشی‌های آنها به سمت شرق ایران گسترش می‌یابد، به طوری که در زمان شلمانصر سوم (۸۲۴-۸۵۸ ق.م) حملات به غرب ایران شروع می‌شود (عبدی، ۱۳۷۳: ۲۰). این وضعیت در کنار تشکیل شاهک‌های دست‌نشانده و وابسته به دولت آشور عملاً زمینه نفوذ عناصری از سبک هنری آشوری در دره‌های غرب و شمال غرب فلات ایران می‌شود. طبعاً در پس این اتفاقات رواج نوعی ارتباط استعماری و یا تجارت تسهیل گردیده که در کوتاه‌مدت موجب رواج آثار آشوری و یا تولیدات محلی به سبک آشوری در گستره وسیعی از غرب ایران از آذربایجان تا خوزستان نشانه این امر است (طلایی، ۱۳۸۹: ۸۴).

تپه حسنلو در تقاطع مهمی از مسیرهای تجاری و حمل‌ونقل منتهی به آشور به مرکز و شرق ایران و از حوضه دریاچه ارومیه به جنوب ایران از طریق دره‌های باریک و بلند تپه‌های کوه زاگرس قرار داشت. از آشور، مسیرهای نسبتاً آسانی وجود داشت که از غرب به دریای مدیترانه، یا از جنوب شرقی در امتداد رود دجله به خلیج فارس منتهی می‌شد. حجم زیاد صدف‌های خلیج فارس حاکی از تجارت فعال با یک منبع یا منابع در این منطقه، یا با محوطه‌های مرکزی در کوه‌های زاگرس یا فلات ایران است؛ تجارت که توسط آثار عاج و مصالح دیگر نیز مستند شده است. در اواخر هزاره دوم و اوایل هزاره اول قبل از میلاد در ایران؛ نمونه‌های مشابه نمونه‌های حسنلو در محوطه‌های عصر آهن هفتون در آذربایجان ایران و لن قرآن در قفقاز؛ مارلیک در

نزدیکی دریای خزر؛ و گودین تپه، سرخ‌دم لری و کزآباد در زاگرس مرکزی یافت شده است. در عراق، آثار مشابهی در محوطه آشوری خورس آباد و نینوا و در زمینه‌هایی با تاریخچه کمتر در مکان‌هایی تا جنوب جزیره بحرین، یافت شده است؛ بنابراین مهره‌های ساخته‌شده از صدف‌های خلیج فارس در قوسی کشیده شده از خلیج فارس تا آذربایجان پیداشده است. این توزیع نشان می‌دهد که تجارت گسترده‌ای در زمینه تزئینات تزئینی و صدف وجود دارد، اما مرکز تولید یا مراکز تولید ناشناخته است (Reese, 1989: 81) بقایای کشف‌شده در حسنلو نشان می‌دهد که در اوایل هزاره اول قبل از میلاد مرکز تجارت و تولیدات هنری محلی بوده و ارتباط تنگاتنگی با دیگر مراکز سیاسی و مذهبی خاورمیانه داشته است (Reese, 1989: 83). این امکان وجود دارد که ارتباطات تجاری ما بین حسنلو و سرخ‌دم نیز شکل گرفته باشد.

در حالت هر دو فرض مطرح صدف‌های درخشان با خواص منحصر به فرد خود برای ساکنان دور از ساحل عاملی برای تقاضای بیشتر و دوام استفاده از این مواد بوده است همچنین برش و ساخت مصنوعات ریزتر از صدف‌های بزرگ‌تر منجر به فقدان برخی ویژگی‌های تشخیصی لازم برای شناسایی می‌شود. در میان مهره‌های بازیابی شده از بافتارهای عصر آهن در خاتون بان، چوجال، قمیش، چغاسیز و سرخ‌دم لری بسیاری از صدف‌های کامل یا فقط سوراخ‌دار ایجاد می‌شوند. آن‌ها توسط اشمیت شناسایی شده‌اند (گفتگوی شخصی با Curvers, 1989: 381) ایضاً (Curvers, 1989: 381).

۵. تجزیه و تحلیل داده‌ها

صدف‌های دریایی برای مردم نزدیک به سواحل عموماً یک کالای معیشتی و در دسترس است درحالی که برای مردم مناطق دور از ساحل صدف به‌عنوان کالایی ویژه مورد توجه و تقاضا بوده است (Claassen, 1998: 180). علاوه بر ماده غذایی گاهی از برخی از این نوع صدف‌ها مانند گونه‌های *Mediterranean Murex shells* و *bivalve* و غیره به دلیل وجود ترکیبات رنگی درون آن‌ها برای رنگ‌آمیزی استفاده شده‌اند که رنگ ارغوانی و بنفش از آن استخراج می‌شده است (Cattaneo-Vietti, 2016: 153). درعین حال نظر به فرم و گونه‌های خاص آنان صدف‌های دریایی در طیفی از کارکرد ویژه مانند ساخت برخی ابزارها تا انواع ظروف، شیپورها، زیورآلات، منبت‌کاری و قطعات بازی، استفاده شده‌اند (Kenoyer, 1984: 50) (Allen, 2017: 16-22)؛ که یک نمونه شیپور ساخته شده از صدف مربوط به زیویه در موزه ملی ایران نگهداری می‌شود. نمونه‌های منبت‌کاری شده آن نیز بر روی ظروف کنار صندل و جیرفت قابل مشاهده است. صدف به خاطر نوع شکل، رنگ و دور از دسترس بودن آن برای اغلب ساکنان دور از ساحل و ماهیت و بستر خاص آن نگرشی رمزآلود و گاه ماوراءالطبیعه به آن نسبت می‌دهند (Baryosef, 2005) (Cattaneo and Vietti, 2016). هرچقدر فاصله دریا و زیستگاه صدف از منطقه دورتر باشد ارزش اقتصادی و ماهیتی آن صدف بیشتر است (Trubitt, 2003: 248). در منطقه لرستان همان‌طور که توضیح داده شد از دوران فراپارینه‌سنگی شاهد وجود صدف‌های دریایی هستیم. در دوره مس‌وسنگ نیز شاهد وجود صدف در گورها هستیم که به‌عنوان شیء تدفینی همراه با متوفی در گورها نهاده شدند؛ و نهایتاً این سنت در دوره مفرغ به اوج رواج خود می‌رسد به نحوی که افزایش چشم‌گیر این نوع گورنهادها در برخی از گورها محتمل بر اهمیت طبقاتی یا اجتماعی آنان دلالت دارد «کارورس» در مورد عملکرد اشیا صدفی در فضاهای قدسی معتقد است که کارکرد، آن می‌تواند هم تزئینی و هم مذهبی باشد. شیوه نصب صدف روی دیوار و یا قرار دادن آنها در میان شکاف سنگ‌های دیوار معابد به‌نوعی اهداء

نذری تلقی می‌گردد و قطعاً بایستی برای کسانی که این کار را انجام داده‌اند معنی خاصی داشته باشد (گفتگوی شخصی Curvers). سرخ‌دم با توجه به اینکه یک نیایشگاه مذهبی در حوزه نفوذ شاهک نشین الیپی بوده است (ملزاده، ۱۳۹۹). می‌تواند به‌عنوان یک پایگاه مذهبی مهم در منطقه زیارتگاه عده‌ای از مردمانی بوده باشد که از مناطق پیرامونی حتی تا حسنلو برای زیارت به منطقه آمده باشند. هم‌زمانی ساخت معبد با حاکمیت دولت الیپی در منطقه از یک طرف و همچنین مطابقت گستره تاریخی و جغرافیایی اشیاء به دست آمده از این معبد با گستره تاریخی و جغرافیایی پادشاهی الیپی و قوم کاسی از طرف دیگر، زمینه را برای این نظریه فراهم می‌سازد که ساخت معبد و اشیاء به دست آمده از آن در ارتباط با قوم کاسی به مرکزیت دولت الیپی قرار می‌گیرد. از طرفی منابع تاریخی به حضور الیپی‌ها دستکم از اوایل قرن نهم ق.م. تا اواسط قرن هفتم ق.م. در منطقه اشاره دارد (ملزاده، ۱۳۹۷: ۸۹). هرچند به‌یقین مکان قطعی شاهک نشین الیپی شناسایی نشده است؛ اما توافق جمعی بر وجود آن در یکی از دشت‌های غربی ایران وجود دارد.

سنت استفاده از گورنهاده‌های صدفی تا پایان عصر آهن نیز این ادامه پیدا می‌کند. در منطقه لرستان سنت گورنهاده‌های صدفی کاملاً مشهود و به‌نوعی ارتباط مفهومی با سنت‌های مشابه در بین‌النهرینی را در این منطقه نمود می‌دهد. ارتباط گسترده ساکنان دوره مفرغ و آهن لرستان با اقوام عیلامی و بین‌النهرینی‌ها سبب شده است که برخی اعتقادات مذهبی و ستایش و تکریم خدایان بین‌النهرینی نیز در این منطقه گسترش پیدا کند. به‌عنوان مثال در معبد سرخ‌دم با وجود اینکه هیچ‌گونه گوری یافت نشده است اما تعداد ۵۳۲ صدف یافت شده است که نوع صدف‌های استفاده شده در این مکان تشابه زیادی با گونه مهره‌های صدفی همسان در معبد نوزی در شمال بین‌النهرین دارد جایی که دیواره‌ها با مهره‌هایی از جنس‌های مختلف تزیین شده است (Starr, 1939: 489-490). مقادیر زیادی صدف نیز در مقبره‌های مصر و آشوری بابلی به‌عنوان نذری کشف شده است و به‌احتمال زیاد با رفاه متوفی در زندگی پس از مرگ تضمین می‌کند (Cattaneo-Vietti, 2016: 34). در سرخ‌دم با توجه به داده‌های صدفی موجود که بیشتر این اشیاء را از معبد، محراب و هم‌چنین دیوار انبارها نشان می‌دهد این اشیاء به‌عنوان شیء نذری تقدیم معبد شده است (Muscarela, 1981: 341). بخشی از صدف‌ها کار نشده و بدون هیچ‌گونه پرداختنی هستند و قطعاً نمی‌توانند از آن‌ها به‌عنوان تزیینات استفاده کرد. این‌ها ممکن است مواد اولیه‌ای باشند که بعداً برای کار با مهره در نظر گرفته شده‌اند، یا ممکن است نشان دهند که صدف‌ها دارای ارزش ذاتی برای مردم در سرخ‌دم هستند. وجود تقریباً انحصاری صدف‌های بدون سوراخ در این زمینه نشان می‌دهد که آن‌ها ارزش ذاتی دارند، نه ارزشی که از عملکرد آن‌ها به‌عنوان تزئین به دست می‌آید. اشیاء یافت شده که احتمال به‌عنوان نذری به معبد پیشکش شده در دیوارها قرار داشته است که هنگام کاوش بسیاری از این اشیاء در کف و مقطع دیوارها قرار داشته‌اند (Schmidt, 1989: 49-51). همچنین در مواردی برخی صدف‌ها در اتاق‌ها یا ساختمان‌های خاصی در یک محوطه جمع شده‌اند، چهار نمونه مربوطه از اواسط تا اواخر هزاره دوم وجود دارد که می‌توان از حسنلوی IV در شمال غرب ایران در پایتخت آشور، مقداری صدف و مهره در زیر گوشه‌ای از زیگورات یافت شد. (Resse, 1989: 84-83). در نوزی در شمال بین‌النهرین، صدف‌های کارشده و کار نشده در معبدی که به یک الهه زن، احتمالاً ایشتر اختصاص داده شده بود، یافت شد (Starr, 1939: 489). در سرخ‌دم لری در دامنه مرکزی زاگرس (منطقه‌ای که به راحتی با نوزی می‌تواند در ارتباط باشد)، صدف‌ها و مهره‌های صدفی کامل در ساختمانی یافت شد؛ که به‌عنوان نیایشگاه الهه

دیگری به نام نینیل که همسر انلیل است تفسیر شده بود مهره‌ها که احتمالاً به معبد و الهه نین لیل اختصاص داده شده است (Schmidt, 1989: 49. 476).

برحسب نتایج حفاریات باستان‌شناسی روشن است که سنت استفاده از صدف در گورها دارای یک سنت دیرینه در فلات ایران بوده است و از دوره نوسنگی زاغه اشیاء سنگی و صدفی را به‌عنوان هدایا در گور متوفیان قرار می‌دادند (Matthews & Fazeli Nashli, 2022: 123). مهره‌ها که احتمالاً به معبد و الهه اختصاص داده شده است، شامل حلقه‌های مخروطی با نقاط مشابه نمونه‌های حسنلو IVB است (Resse, 1989: 84). می‌توان گفت مدارک تاریخی بیانگر ترویج آیین مذهبی بابلیان توسط پادشاهان کاسی و ساخت و بازسازی پرستشگاه‌هایی برای خدایان بین‌النهرینی و پیشکش کردن هدایا و نذورات از طرف مردم به این معابد است. وجود معبد سرخ‌دم لری در قلمرو دولت الیپی در خاستگاه اولیه کاسی‌ها و کشف حجم بالایی از اشیاء که تعدادی نیز دارای کتیبه‌هایی با مضمون وقف خدایان بوده، از یک‌طرف و طرز خاص قرارگیری اشیاء بر روی کف، زیر کف و در شکاف دیوارهای ساختمان که نشان از یک نوع آیین مذهبی خاص است که بدون شک که این مجموعه بناهای مذهبی است. بر اساس شواهد و مدارک موجود، آشکار می‌گردد که چنین معبد بزرگ و باشکوهی با این حجم از اشیاء شاخص نمی‌تواند مربوط به یک قوم کوچ رو ساده بدون پشتوانه سیاسی اقتصادی باشد (ملازاده، ۱۳۹۷: ۸۸-۸۹). از لایه C2 سرخ‌دم لری حجم بالایی از اشیاء با گونه‌ها و جنس‌های مختلف به دست آمد که برخی از این اشیاء دارای کتیبه نیز هستند (چندین مهره صدفی دارای کتیبه هستند که به خدای نینیل اشاره دارد)، توزیع و پراکندگی اشیاء در شکاف دیوارها، سطح کف و زیر کف، نشان می‌دهد که تابع قواعدی خاصی بوده است. به نظر می‌رسد آیین خاص مذهبی تعیین‌کننده اصلی در اهداء و نیز شیوه غیرمعمول توزیع و پراکندگی اشیاء نذری بوده است. بر اساس این مذهب، نیایشگران نذرهای خود را بدون نظم و سیستم انبارداری خاصی در محوطه مقدس یا فضاهای مقدس معماری قرار می‌دادند. مواد به‌کاررفته در ساخت اشیاء، سبک‌های خاص است و نشان می‌دهد انواع طبقات اجتماعی و اقتصادی هدایای خود را به این معبد تقدیم نموده‌اند. در معماری اسلامی خوانچه به معنی گونه‌ای دیگر از آسمانه دوم (سقف دوم) است که از آسمان اصلی آویخته می‌شود یا سقف آویخته‌ای که برای دهانه‌های بزرگ از طاق می‌آویزند. خوانچه بندی نیز به‌نوعی تزیین در معماری گفته می‌شود، به این معنی که شیء با ارزشی از سقف یا دیواره‌ها آویخته می‌شود. از این اشیا برای تزیین حرم مطهر و احتمالاً تشویق مردم، بعضی از این اشیا مانند جقه‌ها، پنجه‌ها، زیارت‌نامه‌ها، شمشیرها، تبرزین‌ها، گردنبندها و غیره بر دیوارهای حرم آویخته می‌شود. شاید بتوان گفت این موضوع یک ریشه قدیمی و سنتی در بین‌النهرین و ایران دارد؛ مانند معبد تل نوزی و سرخ‌دم که در دیواره این معابد هدایای زیادی از جمله مهره‌ها در دیواره‌های آن وجود داشته است. از این‌رو می‌توان گفت علت کم بودن ابزارآلات جنگی در این معبد نیز به همین علت بوده است و این نوع ابزار نیز هدیه و پیشکشی به خدایان بوده است. از آنجاکه برداشتن و دزدیدن هدیه‌های مذهبی همواره با یک تابوی ذهنی همراه است. شاید به همین علت است صدف‌ها و اشیایی که در دیوارهای معبد سرخ‌دم قرار داشته‌اند سالیان سال در دیوارها باقی مانده‌اند.

با توجه به داده‌های صدفی در مواردی شباهتی بین ایشیا و سبکی که در حسنلو است وجود دارد که در این سبک صدف کانوس یا کومروس که به شکل حلق‌هایی بریده شده است که بر روی آن‌ها با ابزار مته طرح‌هایی به صورت نقطه نقطه کار شده است و این سبک که تنها در حسنلو وجود دارد نشان‌دهنده ارتباطی خاص بین حسنلو و معبد سرخ‌دم لری است (شکل ۱۱). در حالی که در حسنلو ۱۱ مهره تزئینی Conus whorl وجود دارد، تنها نمونه‌های واحدی از یک محوطه در ایران و سه محوطه در عراق شناخته شده است. همه این‌ها را احتمالاً می‌توان کالایی از حسنلو دانست (Resse, 1989: 84).

شکل ۱۲. نمونه مهره ساخته شده از صدف سرخ‌دم لری موزه ملی ایران (نگارنده)

Figure.12. shell discs from Sorkh Dom Lori. Iran international museum. (Author)

شکل ۱۱. مهره ساخته شده از صدف، حسنلو (موزه متروپولین <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/325294>)

Figure.11. shell discs from Hassanli

اگر بر اساس دیدگاه مردم‌شناسی امروزی به این پدیده بپردازیم، می‌بینیم که مردم لرستان به صدف سفیدموره، ژیر سر پری و ناف پری، کوژک و چشم‌گره و غیره می‌گویند. اغلب این مفاهیم بار اساطیری و آئینی دارند. برای مثال در روستای حسن‌آباد لرستان، مهره‌های شیشه‌ای رنگی با سکه‌های سوراخ شده و صدف‌های دریایی نوع cowrie سوراخ‌دار را به صورت گردنبند، مستقیماً به لباس متصل شده یا به موها کشیده شده بود (Watson, 1979: 194-195).

محبوبیت دانه‌های شیشه‌ای رنگی و صدف دریایی نوع coweri در شرق نزدیک و آسیای میانه، از یک‌سو، سهولت سازندگان مهره‌های شیشه‌ای و حفظ سنگ‌های نیمه قیمتی ارزان‌تر را در عین حفظ نمادین رنگ آن‌ها نشان می‌دهد؛ و در عین حال اعتقاد وسیعی برای صدف نوع cowrie^(۴) به عنوان دافع چشم‌زخم در بین اقوام مختلف غرب ایران هنوز هم مطرح است (Simpson, 2000: 6). دیسک‌های بزرگ سوراخ‌دار که از صدف ساخته شده و در بین مردم به نام Nafeperi (ناف پری) شناخته می‌شود که چند نمونه از این صدف‌ها نیز در سرخ‌دم لری به دست آمده است (بنگرید به شکل ۴). گاهی اوقات این صدف‌های دیسکی به لباس یا اشیاء خانگی چسبیده می‌شده است. با این حال، بر اساس داده‌های قوم‌نگاری این‌ها همیشه قدیمی و ظاهری فرسوده داشتند و گفته می‌شود که ریشه آن‌ها در گورهای قدیمی است (Watson, 1979: 195). در واقع این‌ها همان نوع دیسک‌هایی هستند که در گورستان عصر آهن اولیه در محوطه‌های باستانی لرستان و سایر محوطه‌های باستانی در فلات ایران مانند شوش، سیلک، زاگرس، مارلیک و ... گزارش شده است. این دیسک‌ها از نوعی

صدف دریایی موسوم به صدف لامبیس تروکونا ساخته شده‌اند و متعلق به گروهی از اشیاء هستند که با گستره وسیع توزیعی از جنوب شام تا غرب ایران یافت می‌شوند گاهی اوقات همراه به میخ فلزی در محل سوراخ مرکزی پیدا می‌شوند که نشان از اتصال آن‌ها به اجسام چوبی است (Weeks, et all, 2008)

۶. نتیجه

با توجه به سؤالات و فرضیات مطرح در این پژوهش و بررسی و مقایسه شواهد و مدارک باستان‌شناسی در خصوص رواج استفاده از صدف‌های دریایی که در کاوش‌های اشمیت در محوطه سرخ لری در سال ۱۹۳۸ به دست آمده است چنین برداشت می‌شود که اساساً یک نوع رابطه معنی‌داری بین بافتارهای نیایشگاهی و گورها با حضور گونه‌های خاصی از هر نوع صدف وجود دارد. پدیده‌ای که از دوره نوسنگی تا دوره آهن متأخر مشاهده می‌شود این قضیه را باید ناشی از نوعی اعتقاد و اندیشه آئینی تلقی کرد که علیرغم تفاوت‌های ناحیه‌ای و فرهنگی تداوم یافته است در عین حال یک رابطه معنی‌داری هم بین استفاده از گونه خاص صدف نوع کجک یا Cowries با قبور زنان و کودکان هم مشهود است که تداوم این مسئله حتی در مطالعات قوم باستان‌شناسی هم تأیید شده است از این رو می‌توان این نوع از صدف‌های دریایی را واجد نیروی باروری در زنان و حمایت از کودکان نابالغ دانست که به تکرار فراوان در بافتارهای مختلف دیده می‌شوند در عین حال گونه متنوع و بیشتری از صدف‌ها به خاطر زیبایی و درخشش خاص به مثابه شیئی که تداعی‌کننده مفاهیمی همچون آب، زاده شده در آب و پاکی مطلق چنانکه در برخی اساطیر به آن‌ها اشاره شده مظهر و سمبلی مقدس شمرده شده باشند این پدیده هم کشف تجمعی این صدف‌ها در داخل بافت معبد مرکزی طبقه 2A حاوی ارتباط رمزی این‌گونه اشیاء با مفهوم قدسی مکان است خصوصاً وقتی که به موقعیت قرار دادن آن‌ها در بافت درونی دیوارها توجه شود که این پدیده نشان از روند همیشگی این کنش توسط زائران تا پایان دوره رواج نیایشگاه است مسئله‌ای که در بافتارهای مذهبی امروزی هم به کرات دیده می‌شود. از سوی دیگر صدف‌ها به دلیل ماهیت آلی و زیستی خود نسبت به دیگر مواد و کالاهای منزلتی که خصوصاً از دوران آغاز شهرنشینی در مسافت فرامنطقه‌ای تجارت شده‌اند؛ لذا دارای این خصوصیت ذاتی هستند که منشأ آن‌ها به راحتی قابل تشخیص است و بر این مبنا روشن می‌گردد که این یافته‌های باستان‌شناسی در مسافتی طولانی به عنوان یک کالای ارزشمند تجارت شده‌اند. تداوم زمان طولانی حضور این یافته‌ها می‌تواند تبیین‌کننده وجود یک نظام تجاری دائمی برای انتقال این داده‌ها باشد.

پی‌نوشت‌ها

۱. محوطه سرخ‌دم لکی علاوه بر حصار از تختگاه، شاه‌نشین و منازل مسکونی تشکیل گردیده که شاه‌نشین آن مسلط بر همه قسمت‌های حصار است. در این محوطه سنگ‌های حجاری شده با نقش شیر بالدار و درخت زندگی و همچنین قطعات سفالی از نوع سفال لعاب‌دار با نقش کنده زیر لعاب متعلق به قرون ۷ و ۸ هـ ق و سفالینه‌های هزاره اول به دست آمده است. کاوش‌های باستان‌شناسی در این محوطه از سال ۱۳۷۷ برای چند فصل توسط شیشه‌گر انجام شده است.
۲. تعدادی از صدف‌های موزه ملی کانتکس و لایه آنها مشخص نبود
۳. خدای سومری، در اکدی: الیل Eliil.
۴. نوعی صدف است که در خاورمیانه، آفریقا و اروپا از دوران نوسنگی تا دهه‌های اخیر به عنوان نمادی از چشم‌زخم و باروری زنان مورد استفاده قرار می‌گرفته است. در مقطعی نیز به عنوان یک ارز بین‌المللی مورد استفاده قرار گرفته است (naseri.p; & Kovács: 2008) (motarjem, A; 2022)

منابع

- بیگلری، فریدون؛ نوکنده، جبرئیل؛ نادری بنی، عبدالمجید؛ هژبری، علی. (۱۳۹۹)، مجموعه مقالات و کاتالوگ انسان و دریا، مروری بر هزاران سال ارتباط انسان و دریا در ایران. تهران، موزه ملی ایران و سازمان بنادر و دریانوردی.
- خانمحمدی، بهروز. (۱۳۸۹)، «مقبره‌های از عصر آهن در بایزید آباد ننده، آذربایجان غربی»، باستان‌پژوهی دور جدید شماره ۸ و ۹ و ۹ بهار و تابستان
- دلیران‌نیا، مریم. (۱۳۸۷)، معرفی، مطالعه و بررسی اشیای فلزی سرخ‌دم لری، پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران (منتشر نشده).
- دولتی، مریم؛ ملازاده، کاظم. (۱۳۹۷)، «طبقه‌بندی و تحلیل باستان‌شناسانه اشیاء سرخ‌دم لری»، پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، شماره ۱۸.
- دولتی، ملازاده. (۱۳۹۷)، «هویت تاریخی معبد سرخ‌دم لری و ماهیت پدیدآورندگان آن»، مطالعات تاریخ فرهنگی فصلنامه علمی - پژوهشی انجمن ایرانی تاریخ، صص ۷۱-۹۲.
- دهقان، ناهید. (۱۳۸۲)، بررسی مهرهای به‌دست‌آمده از کاوش‌های سرخ‌دم لری موجود در موزه ملی ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
- شیشه‌گر، آرمان. (۱۳۸۴)، گزارش کاوش محوطه باستانی سرخ‌دم لکی کوه‌دشت - لرستان، فصل‌های دوم، سوم، تهران، سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری.
- طلایی، حسن؛ ساعدموجشی، امیر. (۱۳۸۹)، «مهرهای سبک آشوری راه ابریشم و ارتباط آن با روابط ایران و بین‌النهرین»، نشریه پیام باستان‌شناسی، (۷).
- عبدی، کامیار. (۱۳۸۸)، گزارش توصیفی دومین فصل از کاوش‌های باستان سرخ‌دم لری-کوه‌دشت، پژوهشکده باستان‌شناسی (منتشر نشده).
- _____ (۱۳۷۳)، «واری دوره ماد». مجله باستان‌شناسی و تاریخ، سال هشتم، شماره دوم، بهار و تابستان، ۱۹-۳۵.
- ناصری، پریسا؛ مترجم، عباس. (۱۴۰۱)، «شواهدی از کارکرد آئینی-روحانی صدف دریایی نوع کجک (Cowrie) در بافت‌های باستانی ایران از هزاره سوم تا پایان هزاره اول پیش از میلاد بر پایه رهیافت قوم باستان‌شناسی»، پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، (۳۳)۱۲، صص ۱۱۵-۱۴۲.
- Abdi, K.1388. The Report Of 2nd Season Of Archaeological Excavatin In Sorkh Dom Lori, ICHO Archive Unpublished.[In Pesian].
- Abdi, K.1373. The Review Of The Median Period. The Journal Of Archaeology And History.Vol 8, No 2 Summer And Autumn.[In Pesian].
- Allen, M. J. (Ed.). 2017. Mollusks in Archaeology: methods, approaches, and Applications (Vol. 3). Oxbow Books.
- Bar- Yosef Mayer, D. E. 2005, The Exploitation of Shells as Beads in the Palaeolithic and Neolithic of the Levant, Paléorient 31(1): 176-185.
- Bar-Yosef Mayer, D. E. 2000, The economic importance of mollusks in the Levant, Archaeozoology of the Near East IV, ARC Publications 32, 218-227.
- Bar-Yosef Mayer, D. E. 2011, Nawamis, Shells and Early Bronze Age Pastoralism, In M. S. Chesson, ed., Daily Life, Materiality, and Complexity in Early Urban Communities of the Southern Levant. Eisenbrauns, Winona Lake, IN, 185-195.
- Biglari, F , J. Nokandehm, A. Naderi Beni, A. Hozhabri 2020. Human and the Sea A Review of Thousands of Years of Relationship between Humans and the Sea in Iran .first edition .iran national museum press. Tehran. Iran.[in Persian].
- Biscione, R., Durante, S. & Tosi, M. 1981, Conchiglie: Il commercio e la lavorazione delle conchiglie marine nel medio Oriente dal IV al II millennio AC. Roma Palazzo Brancaccio, 14 maggio-19 luglio 1981. De Luca Editore, Rome.
- Burney, C. 1970. Excavations at Haftavān Tepe 1968: First Preliminary Report. Iran, 8(1), 157-171.

- Caldwell, R. J. 1967. Investigations at Tal-i-Iblis (Illinois State Museum Preliminary Reports 9. Springfield: Illinois State Museum Society.
- Cattaneo-Vietti, R., Doneddu, M., & Trainito, E. 2016. MAN and SHELLS Molluscs in the History. Bentham Science Publishers.
- Claassen, C. 1998. Shells, Cambridge Manuals in Archaeology, Cambridge University Press, Cambridge.
- Curvers, H.H. 1989. Iron Age Bone and Shell Objects. In E.F. Schmidt, M.M. van Loon, and H.H. Curvers. The Holmes Expedition to Luristan. OIP 108. Chicago: University of Chicago Press, 363-380.
- Daliran Nia .M, 1387 The Study And Introduce Of Metal Work From Surkh Dom-i-Luri. M.A Dissertation Faculty Of Literature And Humanities The University Of Tehran. [In Persian].
- Dehghan.N.1382 The Study of Discovered Seals From Surkh Dom-i-Luri. M.A Dissertation Faculty Of Literature And Humanities The University Of Tehran.[In Persian].
- Dolati M, Mollazadeh K. 1397 The Historical Identity of Sorkh Dom Lori's Temple and the Nature of its Creators. 9 (35):71-92.[in Persian].
- Dolaty .M &K.Mollazadeh.1379 Classification And Archaeological Analysis Of The Surkh Dom-I-Luri's Object.Pazhohesh-Ha-Ya Bastanshenasi Iran ,No 18. Hamadan.Iram
- Durante, S. 1977." The use of imported sea shells at Shahr-i Sokhta; trading between inland Iran and the Indian Ocean coastal regions." In G. Tucci, ed. The Burnt City in the Salt Desert. Venice: Erizzo Editrice, 214-23 (Italian), 223-38.
- Durante, S. 1979 "Marine Shells from Balakot, Shahr-i Sokhta, and Tepe Yahya: Their Significance for Trade and Technology in Ancient Indo-Iran." In M. Taddei, ed. South Asian Archaeology 1977. Naples: Istituto Universitario Orientale, 317-44.
- Fukai, S., Horiuchi, K., & Matsutani, T. 1973. The excavation at Tall-i-Mushkin: 1965. The Tokyo University Iraq Iran archaeological expedition report.
- Ghirshman, R. 1938. Fouilles de Sialk: près de Kashan, 1933, 1934, 1937.
- Haerinck, E., & Overlaet, B. 1996. The Chalcolithic Period. Parchinah and Hakalan. Royal Museums of Art and History.
- Haerinck, E., & Overlaet, B. 2006. Bani Surmah: An Early Bronze Age Graveyard in Pusht-i Kuh, Luristan Vol. 6. Peeters Publishers.
- Haerinck, E., & Overlaet, B. 2010. Bronze and Iron Age Pottery from the Ilam Graveyard (Pusht-i Kuh, Iran). *Iranica Antiqua*, 45, 277-304.
- Hasanpur, A., Hashemi, Z., & Overlaet, B. 2015, The Baba Jilan graveyard near Nurabad, Pish-i Kuh Luristan—a preliminary report. *Iranica Antiqua* 50: 171-212.
- Hole, F., Flannery, K. V. & Neely, J. A. 1969, Prehistory and human ecology of the Deh Luran Plain, an early village sequence from Khuzistan, Iran1 (Vol 1) University of Michigan Museum Anthropology and Archaeology, Ann Arbor.
- In Persian]]
- Kenoyer, J. M. 1984. Shell working industries of the Indus Civilization: a summary. *Paleorient*, 49-63.
- Kenoyer, J. M. 2008. Indus and Mesopotamian trade networks: New insights from shell and carnelian artifacts. *Intercultural Relations between South and Southwest Asia: Studies in Commemoration of ECL During Caspers (1934–1996)*, E. Olijdam, RH Spoor, Eds. (Archaeopress, 2008), 19-28.
- Kenyon, K. M. 1981, Excavations at Jericho (Vol 3), The architecture and stratigraphy of the Tell Plates Brit, School of Archeology in Jerusalem.
- Khan Mohammadi.B.1389 An Iron Age Tomb At Bayazid Abad, Naqade, West Azarbayjan, Bastan Pajohi, No. 8 And 9 Summer And Autumn.[In Persian].
- Kovács, L., & Radócz, G. 2008, "Vulvae, Eyes, Snake Heads" archaeological finds of cowrie amulets (Vol. 1846), British Archaeological Reports Limited.

- Langsdorff, A., & McCown, D. E. 1942. Tall-i-Bakun A: season of 1932. Oriental Institute publications.
- Matthews, R. & Fazeli Nashli, H. 2022, The Archaeology of Iran from the Palaeolithic to the Achaemenid Empire, first published. Routledge Taylor & Francies Group London.
- Méry, S., Charpentier, V., Auxiette, G., & Pelle, E. 2009. A dugong bone mound: the Neolithic ritual site on Akab in Umm al-Quwain, United Arab.
- Moorey, P.S. 1994, Ancient Mesopotamian materials and industries, Th archaeological evidence. Oxford.
- Muscarella, O. 1974. Te Iron age at Dinkha Tepe, Iran. *Metropolitan Museum Journal* 9:35-90.
- Muscarella, O. W. 1974, The Iron Age at Dinkha Tepe, Iran, *Metropolitan Museum Journal* (9): 35-90.
- Muscarella, O. W. 1981. "Surkh Dom at the Metropolitan Museum of Art: a mini – report", *Journal of Field Archaeology*, Vol. 8, No. 3, pp. 327-359.
- naseri.p; motarjem, A;. 2022. Evidence of the Ritual-Spiritual Function of Cowrie in the Ancient Tissues of Iran from the Third Millennium to the End of the First Millennium BC based on the Approach of the Ethnoarchaeology. *pajoheshhay bastan shenasi*, 115-142.[In Persian].
- Negahban, E. O. 1996, Marlik: The Complete Excavation Report, (Vol. 87), University of Pennsylvania Museum of Archaeology., Philadelphia.
- Otte, M., Biglari, F., Flas, D., Shidrang, S., Zwyns, N., Mashkour, M., & Radu, V. (2007). The Aurignacian in the Zagros region: new research at Yafteh Cave, Lorestan, Iran. - *Antiquity*, vol. 81, p. 82-96.
- Overlaet, B. 2003. The Early Iron Age in the Pusht-i Kuh, Luristan. Gent University.
- Overlaet, B. 2005. The chronology of the Iron Age in the Pusht-i Kuh, Luristan. *Iranica Antiqua*, 40, 1-33.
- Potts, D. T. 1993. EF Schmidt, MN Van Loon, HH Curvers, The Holmes Expedition to Luristan, 1989. *Topoi. Orient-Occident*, 3(1), 213-215.
- Reese D. S. 2010. Shells from Sarepta (Lebanon) and East Mediterranean Purple-Dye Production. *Mediterr Archaeol Archaeom*. 2010; 10: 113-141.
- Reese, D. S. 1980. Industrial exploitation of murex shells: purple-dye and lime production at Sidi Khrebish, Benghazi (Berenice). *Libyan Studies*, 11, 79-93.
- Reese, D. S. 1989. Treasures from the sea. An expedition, 31(2), 80.
- Reese, D. S. 1991. Marine shells in the Levant: Upper Paleolithic, Epipaleolithic, and Neolithic. In Bar-Yosef, O., and Valla, F. R. (eds.), *The Natufian Culture in the Levant*, Archaeological Series.
- Ridout-Sharpe, J. 2019. Shell ornaments, icons, and other artifacts from the eastern Mediterranean and Levant. In M. J. Allen, ed., *Molluscs in Archaeology: Methods, Approaches and Applications*, Oxbow Books, Oxford, 290-307
- Reese, D. S. 1989. Treasures from the sea. An expedition, 31(2), 80.
- Schmidt, E. F. 1933. "Tepe Hissar Excavations 1931." *The Museum Journal* XXIII/4, 323-483.
- Schmidt, E. F. 1937. Excavations at Tepe Hissar Damghan. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Schmidt, E. F., 1938, "The Second Holmes Expedition to Luristan," *Bulletin of the American Institute for Persian Art and Archaeology* 6, pp. 205-16.
- Schmidt, E. F., M. N. van Loon and H. H. Curvers. 1989. *The Holmes Expeditions to Luristan*. Chicago, two volumes.
- Schmidt, E. F.; Van Loon, M.N., & Curvers, H. H., 1989, *The Holmes Expeditions to Luristan*, Text. Chicago: Oriental Institute Publication 108.
- Shieshegar. A. 1384 Excavation At Sorkh Dome-Laki Kohdasht –Luristan, (Report Of 2nd And 3rd Sesons) ICHO, First Edition, Tehran.Iran.[In Pesian].

- Simpson, S J. 2000. Observations on Early Iron Age beads from Luristan, Bead Study Trust Newsletter 36 (Winter 2000).
- Simpson, St J. 1995. 'Death and Burial in the Late Islamic Near East: Some Insights from Archaeology and Ethnography' *The archaeology of death in the Ancient Near East* (Campbell, S. and A. R. Green, eds.): 240-51. Oxford.
- Watson, P. I. 1979. *Archaeological ethnography in Ifestem Iran*. Tucson.
- Smith, P. E. 1974. Ganj Dareh Tepe. *Paléorient*, 2(1):207-209.
- Starr, R. F. 1939. Nuzi: report on the excavations at Yorgan Tepe near Kirkuk, Iraq conducted by Harvard University in conjunction with the American School of Oriental Research and the University Museum of Philadelphia 1927-1931.
- Stein, A. 1994, Old routes of western Iran, *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára: Körösi Csoma Társaság*.
- Sukenik, N., Iluz, D., Amar, Z., Varvak, A., Shamir, O., & Ben-Yosef, E. (2021). Early evidence of royal purple dyed textile from Timna Valley (Israel). *Plos one*, 16(1), e0245897.
- Talbot, N. 1981. "Shell Artifacts" In H. T. Wright, ed. *An Early Town on the Deh Luran Plain, Excavations at Tepe Farukhabad*. *Memoirs of the Museum of Anthropology, University of Michigan*, no. 13, 162-163.
- Tallaei, H, Mucheshi. 1389. The Seals Of Assyrian Style In Silk Road And Relation Whit Iran And Mesopotamia. *The Jornal Of Payame Bastan Shenasi*. No 7 Abhar.Iran [In Persian]
- Trubitt, M. B. D. 2003. The production and exchange of marine shell prestige goods. *Journal of Archaeological Research*, 11(3), 243-277.
- Van Loon, M. N., 1967, (No Title) in: *Bibliotheca Orientalis XXIV*. P. 23-25.
- Vanden Berghe, L. 1968. *Het archeologisch onderzoek naar de Bronscultuur van Luristan. Opgravingen in Pusht-i Kuh. I. Kalwali en War Kabud (1965 en 1966 (with French summary), Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren 30/4, Brussels.*
- Voigt, M. M. 1983, *Hajji Firuz Tepe, Iran. The Neolithic Settlement (Hasanlu Vol. I)*, University of Pennsylvania Museum of Archaeology, Philadelphia.
- Watson, P. I. 1979. *Archaeological ethnography in Ifestem Iran*. Tucson.
- Woolley, C.L. 1955. *Excavations at Ur*. Ernest Benn Ltd, London.
- Young, T.C., Jr. 1974. *Excavations at Godin Tepe: Second Progress Report*. Royal Ontario Museum Art and Archaeology Occasional Paper 17. Toronto.

